

Dr Sergije Dimitrijević

**CENTRUMAŠI U SRBIJI I BOSNI
I VUKOVARSKI KONGRES**

(SEPARAT IZ KNJIGE »DRUGI KONGRES KPJ«)

Slavonski Brod, 1972.

Dr Sergije Dimitrijević

CENTRUMAŠI U SRBIJI I BOSNI I VUKOVARSKI KONGRES

Oportunistička antirevolucionarna struja u radničkom pokretu Srbije imala je posle Kongresa ujedinjenja održanog u aprilu 1919. dva svoja vida:

— prvi, koji je obuhvatao socijalpatriotske klasne kolaboracioniste, ministerijaliste, srbijanske pristalice politike V. Koraća, koji nisu ni učestvovali na Kongresu ujedinjenja, i

— drugi, koji je obuhvatao oportunističko-centrističku opoziciju unutar ujedinjene radničke partije. Ova opoziciona grupa je odbacivala ministerijalističku politiku, izjašnjavala se za klasnu borbu, učestvovala na Kongresu ujedinjenja i ušla u novostvorenu Socijalističku radničku partiju Jugoslavije (komunista).

Prva oportunistička, bolje reći ministerijalistička antirevolucionarna grupa, bila je u Srbiji vrlo malobrojna. Njenu srž, bolje reći, vođstvo bez pripadnika, činili su uglavnom predratni socijalisti, sada državni činovnici.¹

Neke vođe ove struje pripadale su za vreme prvog svetskog rata socijalpatriotskoj grupi. Oni su već tada ostvarili saradnju s vladom.²

Druga, oportunistička antirevolucionarna grupa koja je tokom vremena dobila karakter partijske opozicije komunističkoj orijentaciji pokreta, poznata pod imenom centrumaši³ obuhvatala je brojne predratne partijske i sindikalne funkcionere koji su nastupali kao takvi i u posleratnom periodu,⁴ a stajali na oportunističko-centrističkim pozicijama.

U toku internih diskusija u rukovodstvu socijalističkog radničkog pokreta u Srbiji, vođenih još pre Kongresa ujedinjenja, u toku kojih se oformila aktivna revolucionarna komunistička grupa, jedan deo predratnih rukovodilaca srpskog radničkog pokreta ostao je na starim tada oportunističkim socijaldemokratskim shvatanjima. To su bili N. Košanin, Ž. Topalović, N. Veličković, B. Bračinac, V. Peković i dr.⁵

Oni su sačinjavali političko jezgro buduće centrumaške grupe, koja je tada imala karakter još nedovoljno organizovane oportunističko centrističke opozicije. U njemu je najaktivniju ulogu imao Ž. Topalović. Za **Ž. Topalovića i N. Košanina moglo bi se reći da su u tom periodu bili ideološki rukovodioci ove grupe.** Njima je povremeno prilazio D. Lapčević koji je o mnogim pitanjima imao posebne stavove, a pružali su im podršku i mnogi istaknuti socijalpatrioti iz vremena prvog svetskog rata.⁶

Da su Ž. Topalović i N. Košanin bili ideološki rukovodioci i prave političke vođe unutar partijske oportunističko centrističke opozicije vidimo po njihovim

istupanjima na Kongresu ujedinjenja, na kome N. Košanin brani Drugu internacionalu, a Ž. Topalović se uz podršku oportunističko-centrističkih pa čak i ministerijalističkih elemenata bori za akcioni program Partije reformističke orijentacije.⁷

Čak i naponi oportunističko-centrističke grupe da se u zajedničku partiju pošto poto uključi i cela oportunističko desničarska socijalpatriotska grupa oko novosadskog lista *Slobode*⁸ javljaju se kao element borbe između oportunističko-centrističke i revolucionarne struje u pokretu.

Srbijanska oportunističko-centristička opoziciona grupa iskoristila je prisustvo i stavove svih ostalih oportunističkih (npr. V. Kneževića, M. Radoševića i dr.) pa i samo pitanje uključenja Slovenaca da u prethodnim dogovorima i na samom Kongresu uspori prihvatanje revolucionarne komunističke orijentacije za koje su se prethodno izjasnila partijska rukovodstva i partijski zaključni kongresi.⁹

Oportunističko-centralistička opozicija u bosanskom delu Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) počela je da se ispoljava nešto kasnije, tek posle napada na pokret izvršenog u ovoj pokrajini uoči prvog maja 1919.

U toku prethodnih dogovora od 28. marta 1919. Jova Jakšić stoji na borbenim levičarskim pozicijama. On kaže: »Za nas je jasno to, da će naša partija biti levičarska, cimervaldovska i ići će više na levo no centrumaši, pa kako bude«. ¹⁰

Istupanja bosanskih delegata na Kongresu ujedinjenja imaju sličan karakter.¹¹

Prevaga revolucionarnih elemenata u rukovodstvu novostvorene partije¹² i oštra razmimoilaženja između istaknutih partijskih rukovodilaca iz Srbije, dovela je do toga da su neki nosioci oportunističko-centrističkih shvatanja u Srbiji, N. Košanin i D. Lapčević, odbili da uđu u Centralno partijsko veće.¹³

Drugi srbijanski opozicioneri ove orijentacije Ž. Topalović i Negoslav Ilić koji su tada stajali na nekakvim demagoško revolucionarnim pozicijama ušli su u Izvršni odbor Centralnog partijskog veća,¹⁴ kao predstavnici stare Srpske socijaldemokratske partije.

Ipak, oni su u njegovom okviru imali sporednu ulogu. Najvažniji od njih bio je Ž. Topalović¹⁵ koji je, kako izgleda, bio zamjenik sekretara, a neko vreme i v. d. tehničkog sekretara. On je bio i član Novinarskog biroa Partije. Njegova mobilizacija i slanje u Bitolj u maju 1919.¹⁶ i njegov ostanak u vojsci do početka decembra te godine, kad je komunistička orijentacija pokreta već došla do izražaja, umanjili su njegov uticaj na razvitak pokreta.

Značajno mesto imala je oportunističko-centristička opozicija u pokrajinskom partijskom rukovodstvu za Srbiju i u partijskoj organizaciji Beograda.¹⁷

Posle velikih progona pokreta u Bosni i Hercegovini na oportunističko-centrističke opozicione pozicije postepeno prelaze svi članovi Centralnog partijskog veća iz Sarajeva,¹⁸ koji su ušla u njega kao predstavnici stare Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine.

Pošto se radi o jednom ideološko-političkom procesu koji se različitim brzinom odvijao kod svakog od njih, teško je precizirati kad je njihov lični oportunizam dobio nov kvalitet, otvorenu centrumaško-opozicionu orijentaciju.

Nije isključeno da je ta izmena stavova bila vezana kod nekih od njih ne samo za prvomajski napad vlade na radnički pokret Bosne i Hercegovine već i za kasnija zbivanja, npr. poraz Mađarske revolucije, a kod nekih čak i za poraz radničkog pokreta u generalnom štrajku železničara.

Za razliku od Srbije, gde je od samog početka unutar Partije postojala vodeća ideološko-politička oportunističko-centrumaška grupa, koja se suprot-

stavljala revolucionarnom rukovodstvu pokreta, ovakvo se opoziciono rukovodstvo formira u Bosni i Hercegovini tek u toku pomenute izmene političkih shvatanja najistaknutijih starih rukovodioca radničkog socijaldemokratskog pokreta ove pokrajine.

Posle Kongresa ujedinjenja došlo je do promene u položaju oportunističko-centrističke partijske opozicije.

Isključenjem vojvođanske socijalpatriotske grupe, novostvorena revolucionarna partija oslobodila se poslednjeg ministerijalističkog ostatka. Odlaskom Vase Kneževića iz Izvršnog odbora Centralnog partijskog veća oportunističko-centralistička grupa izgubila je svog važnog saveznika.

U tim uslovima oportunističko-centristički elementi koji su ušli u Partiju u vreme kada je antimisterijalizam bio osnovni i gotovo jedini uslov za ulazak socijalista u novostvorenu partiju, počeli su da se povezuju i kristaliziraju u unutarpartijsku opozicionu struju.

U leto 1919. ova se kristalizacija vrši oko D. Lapčevića i N. Košanina.

Simptomatično je da se u to vreme i ministerijalisti i vladajuća buržoaska garnitura bore za pridobijanje D. Lapčevića.

Ministerijalisti iz Slovenije i Hrvatske i Slavonije u toku kontakata uspostavljenih s predstavnicima SRPJ(k) u maju 1919. pokušavali su da iskoriste teške uslove nastale usled progona revolucionarnog radničkog pokreta, i tom su prilikom tražili ne samo da se zaključci Kongresa ujedinjenja suspenduju, ranije socijaldemokratske partije zadrže stara imena i programe i da se stvori Centralno partijsko vodstvo na bazi delegacija Glavnih odbora partija, već i povratak Dragiše Lapčevića u Narodno predstavništvo.¹⁹

Vladajuća buržoaska garnitura pokušala je da pridobije D. Lapčevića i produbi rascjep između revolucionarnog i reformističkog krila u pokretu ponudivši D. Lapčeviću ministarsku fotelju.²⁰

U junu 1919. dolazi ne samo do obnove socijaldemokratskog pokreta u Vojvodini (desničarsko-ministerijalističke orijentacije) već i do pokušaja ujedinjenja u okviru cele zemlje ministerijalistički orijentiranih socijaldemokrata koji su bili van okvira novostvorene revolucionarne partije.²¹

Otpadanje vojvođanskih desničara (socijalpatriota) i obnova socijaldemokratskog pokreta u ovoj pokrajini inspirisalo je srbijansku oportunističko-centrističku grupu, navelo ju je na misao da i ona obnovi socijaldemokratski pokret u Srbiji, sazivajući kongres pripadnika bivše Srpske socijaldemokratske partije.²²

Sredinom jula 1919, uprava Beogradskog partijskog veća izabrana početkom tog meseca u kojoj su većinu već sačinjavali oportunističko-centristički elementi (vidi napomenu¹⁷) kooptirala je tri nova oportunističko-centristička opozicionara: Dr Nedeljka Košanina, Dimitrija Đorđevića i Voju Jakovljevića.²³

Verovatno je da je ovaj organizovani prodor opozicionara u upravu Beogradskog partijskog veća bio u vezi s pripremama za obnovu socijaldemokratskog pokreta.

Sve je to predstavljalo znatnu opasnost po radnički pokret i njegovu Partiju, pošto se to dešavalo u vreme kad je niz najistaknutijih rukovodećih komunista bio u zatvorima, kad Partija još nije bila organizaciono, ideološki i politički dovoljno konsolidovana.

Zato bi ovaj potez oportunističko-centrističkih elemenata mogao da se pretvori u lančani proces ponovnog formiranja socijaldemokratskog pokreta u svim pokrajinama, u organizovano otpadanje starih radničkih rukovodilaca opozicionera, koji su još uvek imali autoritet i pristalice u članstvu pokreta.

Zato je Centralno partijsko rukovodstvo novostvorene revolucionarne radničke partije, na predlog i inicijativu drugova iz Bosne, koji su se suprotstavili ovim namerama, rešilo da uvede grupu Lapčević—Košanin u rukovodstvo pokreta.²⁴

Treba podvući da se ovaj potez nadovezivao na niz ranijih pokušaja pribijanja opozicionih elemenata za zajedničku saradnju (vidi napomene 13 i 17).

Na listi novokooptiranih članova Centralnog partijskog veća i njegovog Izvršnog odbora na plenarnoj sednici Centralnog partijskog veća održanoj od 15. do 16. septembra 1919, pojavljuju se D. Lapčević i N. Košanin.²⁵

U tom periodu pojačana je i uloga oportunističko-centrističkih opozicionara u štampi.²⁶

Pojava potpisa »sekretar M. Belić« na jednom cirkularnom pismu Izvršnog odbora Centralnog partijskog veća od 17. septembra 1919, i to na levoj strani, pored desno stojećeg potpisa M. Trebinjca,²⁷ novog člana Izvršnog odbora Centralnog partijskog veća (koji je vršio dužnost organizacionog, tj. tehničkog sekretara Izvršnog odbora u vremenu od jula 1919. do februara 1920. i verovatno bio kooptiran u ovo telo posle hapšenja F. Filipovića i V. Čopića) izaziva izvesnu zabunu. Ona se može protumačiti kao pokušaj grupe Lapčević—Košanin da posle plenuma Centralnog partijskog veća od 15. septembra 1919. na izvestan način kontrolišu partijske poslove.²⁸

Mada su novi članovi centralnog partijskog rukovodstva izričito prihvatili odluke Kongresa ujedinjenja, oni su svojim ulaskom oslabili ovo rukovodstvo, umanjili njegovu borbenost i efikasnost.²⁹

Ova oportunističko-centristička grupa u vodstvu Partije javljala se sve više kao kočnica u procesu izrastanja Partije u revolucionarnu avangardu radničkog pokreta. Ona je u vreme jačanja revolucionarnog pokreta vukla Partiju nazad, naturajući joj u periodu sve žešćih klasnih sukoba svoja oportunistička rešenja.

Sve veći raskorak između pojedinih oportunistički orijentiranih rukovodilaca i revolucionarno raspoloženih masa, na jednoj strani, permanentni sukob između revolucionarnog, komunističkog i oportunističko-centrumaškog, socijaldemokratskog krila unutar partijskog rukovodstva, na drugoj strani, zaoštavao je odnose između komunista i opoziciono nastrojenih centrumaških elemenata, produbljavao jaz među njima.

Ova unutarpartijska politička kriza koja je sazrevala, uslovala je neposredne napore za jačanje revolucionarnog krila u rukovodstvu Partije, vodila kasnijem obračunu sa centrumašima i čišćenjem Partije od oportunističkih centrumaških elemenata.³⁰

Da ulazak novih oportunističko-centrističkih elemenata u centralno partijsko rukovodstvo u septembru 1919. ne bi doveo do gubitka revolucionarne orijentacije pokreta, s njima su u Izvršni odbor Centralnog partijskog veća ušli i neki novi komunisti (Miloš Trebinjac, Kosta Novaković).³¹

Uz to su revolucionarni elementi zadržali odlučujuće pozicije u tom rukovodstvu, funkciju političkog i tehničkog sekretara (F. Filipović, odnosno S. Marković i M. Trebinjac), komunisti Pavle Pavlović je postao glavni sekretar Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije, a redakcija glavnog partijskog lista Radničke novine ostala je u rukama dva komunista, Živote Milojkovića i Miloša Trebinjca.³²

Mada su centrumaši ostvarili ovaj značajni prodor u rukovodstvo SRPJ(k), komunistički elementi koji su pristali na ovaj privremeni taktički kompromis, uspeali su da u toku daljeg razvitka pokreta ipak odnesu prevagu.

To nije bila laka stvar, pošto su se oportunističko-centristički elementi iz Srbije oslanjali na takve saveznike iz drugih pokrajina.

Posebnu opasnost predstavljao je dopunski prodor centrumaša iz Hrvatske u redove Centralne instance, koji je otvarao mogućnost za zajedničko istupanje oportunističko-centrističkih elemenata iz ove dve pokrajine protiv komunističkog krila pokreta.³³

Iz jednog pisma vidimo da je grupa Lapčević—Košanin nameravala da na jednom od idućih plenuma Centralnog partijskog veća, tj. Centralne instance, preuzme pokret u svoje ruke.³⁴

Zaoštavanje sukoba između komunista i oportunističko-centrističke grupe Lapčević—Košanin koji je doveo do odlaska poslednje grupe iz rukovodstva pokreta otklonilo je ovu opasnost.

Zadržimo se na otpadanju grupe Lapčević—Košanin.

Prisustvo prethodno formiranih izrazito oportunističkih i centrističkih elemenata u rukovodećim organima jedne revolucionarne partije u izgradnji, koja je ušla u Treću internacionalu, stvarala je najrazličitije teškoće i uslovljavala unutarnju borbu u rukovodstvu Partije.

Otvoreni sukob ove dve grupe, revolucionarne i oportunističko-centrističke, ponovo je započeo s tim što je sredinom decembra 1919. N. Košanin uzeo u zaštitu poznatog ratnog socijalpatriotu S. Muzikravića, koji je pre toga u zagrebačkoj ministerijalističkoj *Slobodi* napao Kongres ujedinjenja i njegove zaključke i pisao provokatorske članke protiv Partije.³⁵

Pozivajući se na partijski kontinuitet N. Košanin je javno osporavao pravo Mesnoj partijskoj organizaciji (Vračarska sekcija) da ovom nekadašnjem članu Srpske socijaldemokratske partije odbije obnovu članstva u Partiji.³⁶ Njemu je odgovorio S. Marković.³⁷

Posle stvaranja Balkanske komunističke federacije (na Trećoj balkanskoj socijalističkoj konferenciji održanoj 15. januara 1920. u Sofiji) iskrslo je pitanje prihvatanja njezinih odluka od strane rukovodstva Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista).³⁸

Srbijanski oportunistički centralisti Ž. Topalović i N. Košanin nisu prihvatili ni odluke Treće balkanske socijalističke konferencije, mada su se ostali članovi Izvršnog biroa s njima složili i rešili da ih iznesu na partijski kongres u cilju njihovog usvajanja.³⁹

U procesu razgaranja sukoba između oportunističko-centralističkog i revolucionarnog krila u samoj Partiji, pojedini centristi otpali su iz Izvršnog odbora Centralnog partijskog veća.

Sasvim je sigurno da su tada otpali Lapčević (vidi napomenu 37) i Košanin. Ko je još otišao s njima teško je reći. Neki su manjinski elementi, npr. Ž. Topalović, mogli da ostanu u ovom rukovodstvu, kao što je to bilo i pre septembarskog plenuma.

U vreme razmimoilaženja između komunista i centrumaša u rukovodstvu pokreta došlo je i do razgovora o jednom širem sporazumu socijaldemokrata i centrumaša. U zapisniku Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke Jugoslavije od 8. januara 1920. stoji:

»Provodi se debata o sporazumu sa centrumašima, pa se konstatuje, da oni sami još ne znaju šta hoće i da sami još vrludaju, i zaključuje se, da se javno ne traži sporazum s njima, niti od naše strane provodi inicijativa. Inače u principu se protiv samog sporazuma nema ništa protiv.«^{39a}

Da li se to odnosi samo na centrumaše iz Hrvatske ili i na one iz Srbije, teško je reći.

U rezultatu otpadanja pomenutih centrista i popunjavanju njihovih mesta komunistima došlo je do jačanja revolucionarne struje u Partiji, stvoreno je jako komunističko jezgro u centralnom partijskom rukovodstvu.

Tako se već na početku 1920. godine polako oformljuje čisto komunistička grupa u Izvršnom odboru Partije, ona grupa koja preuzima faktičko rukovodstvo Partije i priprema Vukovarski kongres.

Zadržimo se na daljoj evoluciji onih oportunističko-centrističkih elemenata koji su i dalje saradivali u Partiji.

Mada je s porazom Mađarske revolucije i terorom buržoazije deo starih socijaldemokratskih rukovodilaca, koji je dotad prikrivao svoja oportunistička shvatanja revolucionarnim parolama, postepeno prelazio na otvorenu opoziciju revolucionarnoj orijentaciji pokreta, ovaj proces nije bio tako nagao.

Tako npr. za vreme partijskog referenduma o učešću na izborima neki budući centrumaši javno su se izjašnjavali za učešće na izborima, ali su to činili s klasno ispravnih pozicija.⁴⁰

Za vreme dok su neki najistaknutiji predstavnici oportunističko-centralističke grupe iz Srbije i Bosne mirovali povukavši se iz rukovodstva (D. Lapčević, N. Košanin) ili još uvek ostajali na nekakvim lažnim deklarativno-revolucionarnim pozicijama i u centralnim i pokrajinskim rukovodstvima Partije, politički sporednije pristalice raznih oportunističkih shvatanja (npr. R. Radulović, S. Muzikravić, D. Simonović) bili su mnogo aktivniji i vodili su borbu za reformistička antirevolucionarna, odnosno centrumaška shvatanja.⁴¹ Ova se borba vodila ne samo u Srbiji već i u partijskim organizacijama Makedonije.

Stvaranje faktičkog čisto komunističkog užeg rukovodstva u rezultatu unutrašnjih razmimoilaženja i borbi, insistiranje ove grupe na daljem pretvaranju Partije u pravu revolucionarnu partiju, dalja rovarjenja centrumaša u organizacijama, stavili su u prvi plan pitanje potiskivanja i odbacivanja preostalih najistaknutijih oportunističkih i centrističkih elemenata, nasleđenih od starih socijaldemokratskih pokreta, pitanje njihovog ispadanja iz centralnog i pokrajinskih partijskih rukovodstava.

Početkom marta 1920. komunisti preuzimaju od centrumaša upravu beogradske partijske organizacije.⁴²

Pogledajmo kako je tada izgledalo efektivno partijsko rukovodstvo, Centralni izvršni odbor Partije, i to krajem marta 1920, u vreme neposrednih priprema Vukovarskog kongresa.

Iz izveštaja izvršnog odbora Centralnog partijskog veća upućenog 26. marta 1920. godine Kominterni vidimo da je ovo rukovodstvo tada obuhvatalo najmanje sedam komunističkih od ukupno 9 članova.⁴³

Oportunističko-centristički elementi u srbijanskom delu Partije, kao i neki antikomunistički elementi van nje (S. Muzikravić) pojačali su svoju opozicionu aktivnost u vreme brzog porasta komunističkog pokreta i zaoštavanja klasne borbe, još na početku i u proleće 1920.

Ova je opoziciona aktivnost znatno ojačala kad su u februaru 1920. počele neposredne pripreme za Drugi partijski i sindikalni kongres.⁴⁴

Opoziciona aktivnost centrista dostigla je svoj maksimum u maju 1920. godine kada su oportunistički elementi, nezadovoljni komunističkom orijentacijom pokreta, pesimistički raspoloženi usled poraza radničke klase u generalnom štrajku železničara i zaplašeni novim sistematskim napadima u vreme prvomajске proslave 1920, pojačali borbu za reformističku orijentaciju pokreta, a samim tim ubrzali i učinili neophodnim njihovo definitivno eliminisanje iz centralnih i pokrajinskih partijskih rukovodstava.

Na poslednjoj plenarnoj sednici Centralnog partijskog veća, održanoj maja 1920, grupa oko D. Lapčevića suprotstavila se stavljanju projekta novog komunističkog programa na dnevni red Kongresa.⁴⁵

Jednovremeno različiti centrumaški opozicioni elementi razvili su grozničavu aktivnost da bi kao delegati partijskih organizacija došli najzagriženiji predstavnici antirevolucionarne struje.⁴⁶

Pogledamo li ko je sve bio predlagan i ko ih predlaže, vidimo da su u prvoj polovini 1920. godine, sve do istupanja Živka Topalovića u pretkongresnoj diskusiji, glavnu reč u opozicionoj partijskoj aktivnosti u Srbiji vodili ratni socijalpatrioti,⁴⁷ i predratni reformistički opozicioneri, antipartijskih karakteristika.⁴⁸

Glavnu centrumašku masu sačinjavali su relativno brojni predratni funkcioneri radničkog pokreta, koji su bili nosioci starih organizacionih iskustava i sedeli u rukovodstvima mesnih partijskih organizacija, beogradskih partijskih sekcija, centralnih i pokrajinskih sindikalnih uprava, sindikalnih podružnica i kulturnih radničkih organizacija. Oni su rovarili protiv mladih i dinamičnih rukovodilaca pokreta revolucionarne orijentacije, koji su izbijali u prvi plan.

Ovaj stari partijsko-sindikalni kadar bio je privržen socijalističkom pokretu i stajao na relativno borbenim klasnim pozicijama. Ali on nije mogao da prevaziđe svoja predratna politička shvatanja i svoj sopstveni oportunistički, da usvoji lenjinističku teoriju i iskustvo oktobarske revolucije.

On je predstavljao reformizam svoje vrste, pošto je odbacivao dosledno revolucionarnu teoriju i novu revolucionarnu praksu.

Relativno miran razvoj političke situacije posle poraza mađarske revolucije, progona radničkog pokreta, odsustvo revolucionarnih akcija i starih rukovodilaca izrazito revolucionarne orijentacije, oportunističke većine preostalih predratnih rukovodilaca, izvesno zanemarivanje rada na preorijentaciji starog kadra od strane novih revolucionarnih rukovodilaca, prisustvo revolucionarnih rukovodilaca koji nisu imali dovoljno autoriteta (S. Marković, predratni partijski opozicioner i direktor, Ž. Jovanović, sasvim nov čovek i izraziti intelektualac), sprečilo je prelazak ovog funkcionerskog kadra na revolucionarne pozicije.

Ostavimo li na stranu članove starih glavnih uprava Srpske socijaldemokratske partije i neke retke intelektualce van ovih redova, vidimo da svi ostali centrumaši dolaze iz ove tri sredine.⁴⁹

Dakle uticaj centrumaša u Srbiji ograničavao se na socijalpatriotske i druge antipartijske elemente i na predratni funkcionerski kadar.

Ovaj funkcionerski opozicioni kadar bio je posebno brojniji u Bosni. Usled tesne povezanosti ovog kadra sa centrumaški orijentiranim pokrajinskim rukovodiocima pokreta i kristalizacije predratnih anarhosindikalističkih i nacionalističkih antipartijskih elemenata oko J. Šmitrana, on je u ovoj pokrajini dolazio u prvi plan, bio jedino centrumaško područje.

Zato postvukovarske antipartijske centrumaške deklaracije u ovoj pokrajini masovno okupljaju stare sindikalne funkcionere.⁵⁰

Osvrnimo se na pretkongresne pripreme komunista vršene od februara 1920. godine. One su se sastojale ne samo u izradi i razmatranju projekata kongresnih dokumenata revolucionarne orijentacije već i u vrlo opsežnom radu na ideološkom i političkom uzdizanju partijskog članstva, na njihovom upoznavanju s revolucionarnom teorijom, strategijom, taktikom i praksom.⁵¹

Pošto je Drugi partijski kongres pripreman u znaku sve izraženije borbe između komunista, na jednoj strani, i oportunističko centrističke opozicije na

drugoj strani, Izvršni odbor Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) organizovao je pretkongresnu diskusiju.

Relativno kratka ali bogata pretkongresna diskusija ne samo da je dala značajne priloge razradi komunističkih postavki i doprinela usvajanju iskustva Oktobarske revolucije⁵² već se pretvorila i u ideološki i politički obračun komunista sa centrumašima.

U toj je diskusiji nastupio dr Živko Topalović u ulozi ideologa centrumaške opozicije.

Polazeći od toga da su države različite snage, on zaključuje »da svaka država nije Rusija, da se ni ruska revolucija ne da prosto kopirati«. ⁵³

Našavši da su u Rusiji tekle dve revolucije, varoških radnika protiv kapitalizma i seljačka za podelu zemlje, on kaže: »Proletarijat ostalih zemalja ne može sklopiti revolucionarni savez sa selom, niti krenuti mase seljaka u aktivnu saradnju u revoluciji«. ⁵⁴

Polazeći od preduslova bez kojih nije moguć prelaz od kapitalizma u socijalizam, npr. od neophodne slabosti vojske i svog ostalog mehanizma državne sile, od neophodnosti da »proletarijat kao klasa poraste i duhovno se razvije«. On baca jednu likvidatorsku parolu u odnosu na »proletarijat socijalno nerazvijenih zemalja«:

»Njegova sudbina zavisi u prvom redu ne od njega, nego od toka i ishoda klasne borbe u ostalim velikokapitalističkim zemljama.«

Zato se on izjašnjava protiv revolucije: »Proletarijat zemalja kao što je naša mora da se čuva od nezdrave želje da brzo i iz svoje moći dođe do vlasti, bilo idući desno, tj. u ministerijalizam, u savez sa buržoazijom, bilo idući odveć levo, tj. u revolucionarni sukob sa buržoazijom.« Zato on kaže: »Jasna i odlučna klasna borba, ali i na reči i na delu odmerena s **obzirom na snagu našu i naših protivnika i s obzirom na opšti međunarodni položaj**. To je politika koju ja preporučujem jugoslovenskom proletarijatu.« ⁵⁵

Dakle, Ž. Topalović se tada otvoreno izjasnio protiv partijske politike usmerene na revoluciju.

Ostali srbijanski i bosanski centrumaši bili su znatno umereniji. Oni su branili stara shvatanja i rešenja, ali nisu ispoljavali antikomunizam.

V. Ostojić je branio tradicionalni tip organizacija negirajući »postojanje novih potreba i novih ciljeva proletera klasne borbe«. Za njega su konačno oslobođenje proletarijata od kapitalizma, socijalizam, tj. »komunističko društvo na mesto buržoaskog poretka zasnovanog na privatnoj svojini sredstava za proizvodnju... cilj proletera borbe, a on nije nov«.

On ističe »savršenost tipa naših sindikalnih i partijskih organizacija...«, ⁵⁶ prikazuje razvitak odnosa Partije i sindikata u predratnoj Srbiji i konstatuje: »Naši sindikati formirani su kao klasne, borbene, socijalističke i revolucionarne organizacije... Ja izjavljujem da je tip naših sindikata nezamenjiv.« To isto kaže i za tip partijskih organizacija.

Jednovremeno on ukazuje da je Srpska socijaldemokratska partija »od svog osnivanja 1903. pa do danas bila revolucionarna«. ⁵⁷

Sreten Jakšić polazi od toga da su nove mase koje su došle u Partiju iz Slovenije i Hrvatske pred Drugi kongres vođene istom idejom vodiljom kao i srbijanski i bosanski socijalisti u vreme pred Kongres ujedinjenja, tj. pod parolom »Protiv ministerijalizma, za nepomirljivu klasnu borbu, za ujedinjenje jugoslovenskog proletarijata«, i na toj osnovi pledira za vraćanje na političku platformu Prvog kongresa, bacajući parolu »Vratimo se Kongresu ujedinjenja«.

Jednovremeno on pledira za očuvanje postignutog ujedinjenja proletarijata i njegovo proširenje i zaključuje »svaki bi rascep bio prava katastrofa za proletarijat«.

On kaže da je »naša partija stvorena na platformi Treće internacionale«, ali istovremeno podvlači da Kongres ujedinjenja nije usvojio ni jedno od ekstremnih gledišta, i nabraja ih. Prvo, da mi stojimo pred neposrednom revolucijom, da nam ne treba akcioni program jer je naš minimalni zahtev Sovjetska republika, dalje da iz imena Partije treba uopšte izbaciti socijalističko ime, da treba usvojiti »neki fantastični nemarksistički program«. Drugo, onih članova »koji su bili protiv priključenja Trećoj internacionali... koji nisu na kongresu svoje gledište ni naglasili. Tek docnije se ova dva gledišta više osećaju: Ono prvo u jednom delu partijske štampe, a ovo drugo — u kafanama!«

On smatra da ne treba usvojiti ni jedno od ova dva ekstremna gledišta, jer će tako Partija »najsigurnije sačuvati svoje jedinstvo«.

Pošto se politička situacija u Jugoslaviji i na svetu procenjuje »uglavnom onako kako je učinio drug Živko Topalović«, on zaključuje »da trebamo raditi onako kako je to lepo izložio drug Filip Filipović« u članku o opštinskim izborima i pretkongresnoj diskusiji.

On pledira za konsolidovanje Partija i kaže da je težnja tome cilju »najsimpatičnija crta razvitka Partije u poslednje vreme«.

Izjašnjavajući se protiv stvaranja definitivnog programa Partije i Statuta »na vrat na nos«, protiv želje da »zavedemo potpuni centralizam uza sve zapreke« on kaže: »Mi moramo biti sposobni da načela i taktiku Treće internacionale primenimo na naše odnose, jer je u tome pravi marksizam, jer samo tako moći ćemo i uspešno voditi borbu i najsigurnije i najbrže pobediti.«⁵⁸

Mirko Stefanović je bio rezervisan prema preuranjenoj revoluciji. On je smatrao da je do ruske revolucije došlo usled slučajnih okolnosti, ali je ostalo njegovo izlaganje bilo u redu.⁵⁹

Milorad Belić kaže da se razlike ne pojavljuju u pogledu programa i principa, »one postoje u pogledima na akciju i taktiku partije«. Prilazeći pitanju na osnovu sopstvenih iskustava stečenih »u praktičnom radu u pokretu«, on se zalaže za »neprekidan i neumoran rad kroz sindikalne i partijske organizacije«, zborove, diskusije, predavanja, povereničke sastanke, partijske škole »jer sa prosvetanim elementima bićemo jedino u stanju da organizujemo prosveteno komunističko društvo«.⁶⁰

Jovo Jakšić traži da se u diskusiji »nađe ono što nas spaja, pa tek onda ono što nas deli«, što »više razlika, više trzavica i borbi, mi smo sve slabiji«, zato »moramo da težimo što punijem duhovnom jedinstvu«.⁶¹

On konstatuje: »Mi se ne slažemo u tom **koliko u ovaj mah, u ovoj svetskoj i unutrašnjoj situaciji možemo.**« Analizirajući ovu situaciju, on se osvrće na pojedine zemlje.

Uzrok ruske revolucije vidi »u sticaju više ekonomskih, istorijskih i svetsko političkih okolnosti«, od kojih je glavno — nerešeno agrarno pitanje, zbog čega je »**bio moguć trenutani savez između radnika i seljaka.**«

Neposredni povod i uzrok proširenja revolucije na Srednju Evropu bio je, po njemu, »vojnički slom srednjoevropskih sila«, ali je tu bilo i velikih teškoća unutrašnjeg porekla »Savez sa seljacima kao celinom u Srednjoj Evropi je nemoguć«. On odbacuje mogućnost saveza sa srednjim i siromašnim seljacima tvrdeći: »Proletarijat u srednjoj Evropi na selu može naći saveznika samo u modernom poljoprivrednom proletarijatu, koji se sad tek osvešćuje i organizuje... Ni militarizam u srednjoj Evropi nije potpuno uništen.«

Svoju analizu on zaključuje: »...svaka socijalistička partija, naročito one iz ekonomski i u svakom pogledu zaostalih i sporednih zemalja, mora računati sa sporošću revolucije. To je danas jasno svakom revolucionarnom realnom političaru, i svoju svetsku politiku Komunistička internacionala zasniva na ovoj pretpostavci... Iz ove pretpostavke mora da izvire i primena revolucionarne taktike naše Partije na nove prilike.«⁶²

Komunisti su objavili veći broj napisa o spornim pitanjima, kritikujući stavove reformista, stupajući sa njim u otvorenu polemiku i iznoseći svoja komunistička shvatanja.

Najvidniju i posebno veliku ulogu u tom obračunu imali su dr Živko Jovanović⁶³ i dr Sima Marković⁶⁴ koji su otvoreno javno napali političke postavke Ž. Topalovića i njegovih jednomišljenika, razrađujući i objašnjavajući komunističke stavove, kao i Filip Filipović, koji je davao realističku orijentaciju revolucionarnoj partijskoj politici.⁶⁵

Ostali komunisti pružili su podršku svojim revolucionarnim liderima.⁶⁶

Zadržimo se detaljnije na stavovima najistaknutijih ideoloških lidera jugoslovenskog komunističkog pokreta tog doba.

Otvorenu polemiku sa Ž. Topalovićem otpočeo je i vodio dr Živko Jovanović. On konstatuje da je već na Kongresu ujedinjenja »naša Partija definitivno prekinula sa Drugom internacionalom i njenim teorijskim i praktičnim izvođenjem revolucionarnog marksizma«, da »je ona usvojila gledište, principe i direktive komunističke internacionalne akcije«.

Jednovremeno Jovanović ukazuje na značaj toga što je Partija »s obzirom na revolucionarni period u kome se nalazimo i na današnji stadijum razvika klasnih borbi rešila da svoje akcije vodi u duhu čisto revolucionarno-marxističke doktrine i taktike«, da je sve to zahtevalo izvesno prečišćavanje pojmova o komunističkoj teoriji i taktici.

Pri tome Jovanović ukazuje: »...razlike u mišljenjima i u praktičnom delanju pokazale su se odmah sutra dan po Prvom Kongresu, odmah čim se prešlo na primenu kongresnih odluka. One su kod drugova iz centralnih instanca odmah bile primetne«, da su te razlike »u toku godine sve više pokazivale i pokazivale se uvek i baš najviše pred akcijama koje je trebalo preduzimati«, da se diskusija »vodi isključivo zato da se materijal za kongres rasporedi, da se stanje u partiji prečisti, da se pojmovi srede, mišljenja kristališu i kanalizuju i jedno istinsko i solidno jedinstvo pokreta obezbedi i za predstojeće akcije osposobi... da se stvari koje su na prošlom kongresu bile samo naglašene i skicirane razvijaju, rasvetle i udube«.

Uz to Jovanović traži »sve ono u čemu se svi slažemo ili što nema nikakve veze sa našim prilikama treba ostavljati na stranu«, i konstatuje »težište svekolike diskusije leži: u proceni političke situacije i u taktici. Na to treba najveću pažnju obratiti, jer u tome i u shvatanju revolucionarne klasne borbe i uloge naše Partije baš i jeste ona razlika u shvatanju pojedinih drugova«.

Pri tom on se izjašnjava protiv cepanja Partije, o kome »ne može biti reči. To nije ni uzrok ni cilj ovih diskusija«. Pa ipak on predviđa mogućnost promene »pojedinih ličnosti iz glavnih instancija«, pošto smatra da »te instancije posle kongresa moraju biti sastavljene iz čisto homogenih elemenata koji dobiju većinu i prime vođstvo i odgovornost isključivo na sebe«.⁶⁷

Analizirajući stavove centrumaša, posebno Ž. Topalovića, Ž. Jovanović je temeljito razobličio njihovu antirevolucionarnost i na jedan zaista veličanstven način ukazao na pravi smisao revolucionarne partijske politike i postojanje revolucionarnih preduslova u našoj zemlji.

Konstatujući da su centrumaši »predstavili rusku revoluciju na način koji ja ne smatram za tačan i izvukli otud zaključke koje ja smatram za nepravilne«, on se posebno osvrnuo na njihove stavove. Ustaje protiv njihovog pesimizma, ističe da »Bilans revolucionarne situacije nije ništa nepovoljniji danas nego što je bio prošle godine. Naprotiv on se popravio. I više nego to: on se popravlja stalno«, pominje propuštene povoljne momente »u izvesnim zemljama« i konstatuje da »ne treba zaboraviti na to da svaka zemlja ima svojih **osobenosti**; da zato tih **osobenosti** ima i svaka revolucija i da je savršeno neosnovan pesimizam onih koji u Jugoslaviji ne vide povoljnih uslova za pobedu revolucije zato, što u njoj nema baš onih istih povoljnih uslova koje je imala ruska revolucija«.

Polazeći od stava Ž. Topalovića koji se osvrnuo na uslove ruske revolucije i na njihovo nepostojanje kod nas, tj. od njegovih tvrdnji koje se svode na to »da **ni jedan od tih uslova** ne postoji kod nas i, sledstveno, da u nas nema uslova za revoluciju«, da mi »iz svojih moći« ne možemo doći do vlasti i da zato moramo »i **na reči i na delu**« voditi odmerenu »klasnu borbu«. ⁶⁸

Jovanović ukazuje da Topalović nije revolucionarni marksist, pošto iz ruske revolucije izvlači samo takvu lekciju, pošto ne sagledava ulogu boljševika u toj revoluciji, ne zapaža zasluge »revolucionarne taktike za tu pobedu«, ne vidi ništa što komunisti imaju da nauče iz držanja boljševika u revoluciji. Za Ž. Jovanovića »**to je baš ono što je za proletarijat ovde bitno**, . . . izvlačiti zaključke principijelne i taktičke«. On precizira da je za revolucionarnu marksističku partiju najvažnije da se »**kroz akcije boljševika**« prate peripetije ove revolucije »I samo tako i **kroz akciju revolucionarnog proletarijata** imala se obraćati pažnja na one **specijalne** okolnosti pod kojim se ruska revolucija razvijala . . . samo tad one bi bile **pravilno shvaćene** i za naše prilike **poučne**«.

Upoređujući uspeh ruske revolucije s neuspehom Nemačke, Ž. Jovanović vidi osnovne razlike u njihovom vođstvu, u njihovoj ulozi i držanju. Dok su »u momentu slabosti ruske buržoazije, na čelu avangarde proletarijata stajali boljševici, pravi revolucionarni marksisti, ljudi od revolucionarne akcije«, koji su stali »na čelo masa čiji momenat beše došao«, koji »izvršiše revolucionarnu ofanzivu i pobeđiše (»Ono što su celog veka **propovedali i delima pripremali** oni su tada i **do kraja izvršili**) . . . »U momentu slabosti nemačke buržoazije, na čelu ogromnih proleterskih masa behu socijaldemokrati . . . tipični oportunisti i sitno-buržoae sa socijalističkom frazeologijom«. »Umesto da dotuku, oni zajednički **podigoše iz groba i osnažiše buržoasku državu** . . . Izgovor za to našli su u jednoj kukavičkoj filozofiji: nemački proletarijat još nije sazreo da preuzme vlast.«

Ž. Jovanović opširno analizira »istorijsku zaslugu boljševika i njihove taktike« na pojedinim primerima iz same ruske revolucije i konstatuje: »**I samo tako i zato** oni su od one olakšavajuće okolnosti koju pominje drug Topalović napravili pomoćno sredstvo svoje revolucije.« ⁶⁹

Polazeći od Manifesta Izvršnog komiteta Treće internacionale, koji kaže da »**lekcija i iskustvo sovjetskih republika koju dobro treba da zapamte balkanske komunističke partije** sastoji se u nužnosti uvlačenja u komunistički pokret, **pored radničkih masa i širokih slojeva radnog naroda sa sela, naročito seljačke sirotinje, sitnih i srednjih pospstenika**. — Svaki dogmatizam, pa čak i kad se krije iza komunističkih parola, koji odstranjuje seljačke mase od komunističke partije, jeste štetan za pobedu radničke i seljačke revolucije«, Jovanović analizira držanje seljaka. U vezi s tim on podvlači da u Jugoslaviji postoji činjenica »**koja nije pre martovske revolucije postojala u Rusiji**« a to je »razočaranje u sve buržoaske partije koje su, **baš zbog dužeg trajanja buržoaske vladavine**

imale vremena da se potpuno kompromituju«, da seljak »danas listom ostavlja buržoaske partije«. Govoreći o tom okretanju seljaka ka komunistima, procesu »koji se u Rusiji morao vršiti tek u toku revolucije«, Jovanović konstatuje da taj proces »**kod nas je gotovo svršen danas**« i podvlači: »To je ono što drug Topalović nije zapazio, ali ne samo to.«⁷⁰

Posle toga on konstatuje da Topalović nije primetio »da **ekonomska podloga** za revoluciju i socijalizam, **iako je neophodna**, ne mora se uvek i svuda u istoj formi javiti«, da kapitalizam »ume da eksploatiše i one slojeve naroda kojima je **prividno** ostavio nedirnut njihov stari način proizvodnje i njihovu staru nezavisnost«, da se ovakve forme eksploatacije »naročito javljaju u zemljama takozvanog nerazvijenog kapitalizma. I u toj zavijenoj, okolišnoj, maskiranoj formi kapitalizam sve više zavladauje našim selom«. »Da kapitalizam ovlađuje našim selom« da postoji ova »promena ekonomskog položaja seljaka«, da na selu kod sitnih sopstvenika ima uslova za razvijanje ideje revolucije i socijalizma Jovanović vidi i po tome što se seljaci okreću komunistima, uprkos tome što oni nastupaju na selu sa »**otvorenim, punim i čistim** komunističkim programom«.

Na toj osnovi on zaključuje »da i u Jugoslaviji, baš s obzirom na strukturu sela i prirodu agrarnih odnosa, ima uslova za savez revolucionara iz varoši i revolucionara sa sela.«⁷¹

U jednoj napomeni svog članka Ž. Jovanović je dao vrlo značajno preciziranje: »Razlika između onih koji kažu da u Jugoslaviji nema uslova za revoluciju i onih koji tvrde da ima, nije u tome što bi ovi tvrdili da smo mi danas pred revolucijom za koju smo još sad zreli i za koju je **momenat** došao, a oni drugi to odricali. Razlika isključivo leži u tome što jedni smatraju da jugoslovenski proletarijat ne može uopšte uzimati na sebe revolucionarnu inicijativu i da revolucija koja se vrši u Evropi ima da reši i našu sudbinu. Drugi pak smatraju da tu revolucionarnu inicijativu može i mora uzimati i naš proletarijat kad za to dođe vreme. Iz ta dva tako različita stava i sledstveno dva različita gledišta na ulogu naše partije, niču i dve različite taktike.

Inače niko pametan u našoj partiji ne tvrdi da smo mi **danas** pred revolucijom, da je **momenat** za revoluciju tu. **Uslovi** uopšte i **momenat** to nije ista stvar. I ko tvrdi da ima uslova on zna da ima čitav niz **faza** razvića tih uslova. U kojoj smo fazi mi danas, to je zasebno pitanje i o njemu će se zasebno govoriti.«

Vraćajući se na pitanje da li postoje takvi opšti uslovi za revoluciju u Jugoslaviji, Jovanović kritikuje Topalovića što »misli da su sve revolucije kopija jedna druge: da zato što jedna zemlja nema onih istih momenata koji su postojali u Rusiji, ona nema nikakvih; i sledstveno, ona nema uslova za revoluciju« i konstatuje: »To je iz osnova netačno, pošto svaka revolucija ima **svojih** osobina, olakšica i otežica.«

Osvrćući se na krizu svetskog kapitalizma, Jovanović konstatuje »da tu krizu mnogo teže snose slabe i kapitalistički nerazvijene države, da one prema tome, mnogo teže ispunjavaju obaveze koje je nametnuo rat; da one sve više i po nužnosti predstavljaju tačke slabijeg otpora i da mase, kojima one vladaju, mnogo teže snose ekonomsku krizu, no mase u jakim, organizovanim, moćnijim i sposobnijim kapitalističkim državama. I u opštoj krizi koja je spajala sve ove slabije države sve više predaju svoje narode pod jaram stranog kapitala, ali sve nesposobnijim postaju da duhovno i tehnički dominiraju masama. To je opšta karakteristika sviju nerazvijenih kapitalističkih država pa i Rusije i Balkana.«

U vezi s revolucijom u takvim nerazvijenim zemljama Jovanović se poziva na zaključak Karla Radeka »**Socijalistička revolucija počinje prvo u onim kapi-**

talističkim zemljama, gde je kapitalistička organizacija najslabija. To su tačke prodora socijalizma», koji je kasnije Staljin razradio. (Vidi zbornik *Pitanja lenjinizma*).

Što se tiče snage buržoaske države s kojom operiše Topalović, Jovanović konstatuje da u početku, pred rusku revoluciju, »**jedino još od početka organizovana sila beše liberalno-imperijalistička buržoazija. I tek u daljem razviću događaja kad je buržoazija sve više pokazivala da nije u stanju izvesti zemlju iz krize, kad je zbog toga sve više gubila kredit u očima masa i kad je iz straha za svoju vladavinu prišla represalijama protiv boljševika, snaga ovih počela je naglo rasti. Na kraju dakle a ne na početku borbi slabost buržoazije izašla je na vidik, ofanziva boljševičkih masa otkrila je, dakle, tu slabost.**»⁷²

Jovanović vrlo detaljno, polazeći od protivurečnosti Topalovića, s brojnim primerima uzetim iz klasike marksizma-lenjinizma i ostale revolucionarne marksističke literature, odbacuje centrumašku tezu da su samo industrijski razvijene zemlje zrele za revoluciju. Pri tome je između ostalog citirao interesantnu misao K. Radeka, o tome kad je moguća socijalistička revolucija: »**Ona će moći početi i počće u svakoj zemlji u kojoj radnička klasa ne može više da snosi stanje koje je stvorio danas kapital... Onaj ko statističkim tablicama o broju [radnika] i snazi [kapitalizma] otkriva nemogućnost revolucije dokazuje da ništa nije razumeo u marksizmu.**«

Jovanović je istakao i činjenicu da su razni sholastičari marksizma nazivali Lenjina idealistom, utopistom itd., da kad je Lenjin »na mesec dana pred boljševičku revoluciju govorio, da je ta revolucija tu u vazduhu i da joj je pobjeda sigurna, menjševički vođa Plehanov je pisao u svom partijskom organu: **Lenjin bunca!...**

Danas i deca znaju, da je Lenjin imao pravo, a da su buncali menjševici.«⁷³

Odbacujući tri osnovna zaključka Topalovića, prvo, »da u Jugoslaviji nema uslova za revoluciju i socijalizam«, drugo, »da jugoslovenski proletarijat ne može iz svojih pregnuća i moći doći do vlasti i da ne sme preduzimati revolucionarnu inicijativu. Njegovu sudbinu ima da reši svetska revolucija, upravo revolucija »veliko-kapitalističkih zemalja«, treće, da zato »moramo voditi i na reči i na delu umerenu klasnu borbu«, on je u ime komunista izjavio da »jedna komunistička partija ne može stati« na ova gledišta.

Pri tome je istakao da su »socijalisti sviju zemalja govorili i pisali o zaosttravanju klasnih suprotnosti«, da »danas kad je klasna borba dostigla svoju najošttriju formu, kad su te klasne suprotnosti do krajnosti zategnute, kad je revolucionarna situacija nastupila«, da danas komunisti ne mogu biti ti »koji će te klasne suprotnosti ublažavati i umeravati«.

Jovanović smatra da je savet Topalovića o »spuštanju tona i umeravanju akcija... izdaja naše stvari, predaja pozicija, odricanje od onoga što čini srž revolucionarnih klasnih borbi«. On konstatuje identičnost ovih pogleda sa stavom ministerijalista, da »**takav savet zbilja i daju danas jugoslovenski socijal-patrioti**«.

Jovanović pledira da umesto ublažavanja klasnih suprotnosti, »**koje buržoazija zaošttrava... svoju snagu podižemo i organizujemo, kako će te suprotnosti što sigurnije moći dočekati i do revolucije, do diktature proletarijata odvesti**«. Pri tom on traži da »se proletarijat ne boji da otvoreno propoveda svoje ciljeve«, pošto se »jedan revolucionar i marksist baš time mora i razlikovati od jednog sitnoburžoe, što će masama propovedati nužnost pristižuce revolucije, što će njenu neizbežnost dokazivati, njenu korist za narod objašnjavati i proletarijat za revoluciju **pripremati**«.»⁷⁴

Dr S. Marković zahvata vrlo široki krug političkih, organizacionih i taktičkih pitanja.

Pozivajući se na prilike koje su postojale u vreme Kongresa ujedinjenja (vidi napomenu 5) S. Marković je zastupao da »**treba izaći sa dovoljno obrazloženim razlikama koje postoje u pogledu shvatanja uloge i rada komunističke partije u našoj zemlji, tako da se delegati na Kongresu mogu prema tim razlikama jasno opredeliti.**

Jednovremeno on zastupa stanovište da »**u centralne instance treba, zato, birati drugove koji se potpuno među sobom slažu, koji će zajednički raditi i zajednički primati najpotpuniju odgovornost za svoj rad.**»⁷⁵

Zalažući se za čisto komunistički program, S. Marković kaže: »U programu se moraju jasno formulisati i odlučno istaći svi osnovni principi na kojima je zasnovana Treća internacionala. Ko se ne bude slagao sa osnovnim principima partije, taj, savim prirodno ne može biti ni njen član.»⁷⁶

Ukazujući na proces raspada kapitalističkog društva, na bedu radnog naroda, na »čitav niz objektivnih i subjektivnih uzroka«, koji »onemogućavaju obnovu kapitalističke privrede« (»kapitalizam nije u stanju da izvede ljudsko društvo iz današnjeg haosa«), on vidi jedini izlaz u socijalističkoj revoluciji, diktaturi proletarijata, komunizmu i konstatuje: »Komunistički proletarijat celog sveta užurbano se sprema da u što skorijem vremenu izvrši definitivni obračun sa kapitalističkim društvom.«

Polazeći od očajnog ekonomskog, finansijskog i političkog stanja Jugoslavije, koje prikazuje, S. Marković konstatuje da se Jugoslavija nalazi u potpunom »kolonijalnom ropstvu antante« i kaže: »Samo revolucionarna borba proletarijata, samo komunistička revolucija može učiniti kraj tome ropstvu.« Uz to on ukazuje da se »sve balkansko podunavske zemlje nalaze u sličnim prilikama«, i ističe kao dužnost svih komunističkih partija u tim zemljama, kao njihov »neposredni zadatak« da stvore što pre balkansko podunavsku federaciju komunističkih partija, koja će poslužiti kao poluga i podloga balkansko podunavske komunističke revolucije i Balkansko-Podunavske Federativne Sovjetske republike«.

Polazeći od toga da se taktika »određuje, s jedne strane, principima, a s druge strane konkretnom situacijom na koju se principi primenjuju«, tj. u konkretnom slučaju revolucionarni principi Treće internacionale i »revolucionarna situacija u kojoj se nalaze i sve balkansko-podunavske zemlje, nameću nam kao osnovne metode borbe: akcije masa, generalne štrajkove, demonstracije itd.«, kao i korišćenje izborne borbe »za revolucionarnu komunističku propagandu i popularisanje sovjetske vlasti«.

On traži da Partija pokreće, vrši mobilizaciju radnog naroda i izvodi akcije na pitanjima »koja najviše i najneposrednije tangiraju najšire slojeve radnog naroda i u varoši i na selu (pitanje skupoće, stanova, pravo koalicije, štrajka, zbora, agrarno pitanje, koje naša partija, na žalost vrlo malo iskorišćuje itd.)«. S. Marković u tome vidi način na koji će »bolje nego išta drugo, razvijajući revolucionarnu energiju i duh samopožrtvovanja, osposobiti radnike i siromašne seljake, da u što skorijem vremenu, rame uz rame u svim balkansko-podunavskim zemljama, unište kapitalizam i proklamuju Diktaturu proletarijata, tj. vladavinu radnog naroda organizovanog u radnička i seljačka veća.«⁷⁷

F. Filipović se posebno zadržao na pitanju taktike u borbi za osvajanje vlasti. Polazeći od toga da »problemi taktike u raznim zemljama imaju razne ideološke i realne podloge«, koje »proističu iz raznih tradicija« i »kreću se na raznim terenima«, analizirajući razlike između okolnosti ruske revolucije i

prilika u zapadnim evropskim zemljama, on zaključuje: »**Put ka pobjedi** biće u evropskim zemljama drugačiji no što je bio u Rusiji.« Pri tome on ukazuje da »u borbi se ne mogu primenjivati samo najoštrija oružja. Proletarijat mora u svom magacinu imati na raspoloženju sva sredstva — od najjačih do najslabijih — i primenjivati ih po potrebi, ali da bi se znalo kakva oružja valja primenjivati mora se imati u vidu konkretna revolucionarna perspektiva koja nam nalaze šta se mora raditi.«⁷⁸

Osvrćući se na taktiku koja se javlja kada mase prilaze pokretu s puno iluzija i nestrpljenja, na »čisto propagandističku fazu« razvitka Partije, kad ona propoveda »proletersku diktaturu, kao jedini put k ostvarenju našega cilja, put ka komunističkoj organizaciji društva«, Filipović ustaje protiv »taktike pučizma«, osuđujući »težnje koje izuzev »**generalnih juriša**«, odriču upotrebu drugih borbenih sredstava«, pledira da »borbu treba voditi u svim formama i sa svim sredstvima.«⁷⁹

Svoj različiti prilaz političkoj situaciji F. Filipović zaključuje upozorenjem da se treba čuvati preteranog optimizma, da »socijalistička revolucija u Evropi neće se s ovim tempom i na ovaj način izvršiti kao u Rusiji... da će svetska revolucija biti jedan duži istorijski proces, u kome će radnici u raznim zemljama imati, na smenu, i poraza i pobjeda«. Pri tome on kaže: »Socijalna revolucija se nikada ne može veštački, mehanički stvarati.«

Realističan prilaz revolucionarnoj perspektivi kod Filipovića ne utiče na njegovu revolucionarnu orijentaciju. On ustaje, kako protiv onih (centrumaša) koji smatraju »da proleterji treba da ostanu mirni, da su pasivni... da staru predratnu taktiku ne treba menjati, da sve treba da ostane po starom itd.«, tako isto i protiv onih koji smatraju (S. D.: ultrakomunisti) »da 'mirna' predratna borbena sredstva ne treba primenjivati«, da »samo valja najoštrija sredstva upotrebljavati kao da za popravku svog položaja radnici treba samo da štrajkuju i da svakoga časa očekuju direktive 'odozgo'«.

Sagledavajući da je osnovni subjekt revolucije sama radnička klasa, da ona može da pobjedi samo ako se oseća kao takva i ako je organizovana kao klasa, on traži da Partija »svima sredstvima potpomaže ovaj proces mobilisanja proletarijata... da se sjedine i razviju sve proleterske snage«.

Pri tome on kaže da »sve ono što uzdiže i jača moć i snagu proletarijata — revolucionarno je« i zaključuje: »**Konsolidovanje radničkih organizacija, vaspitavanje i prosvetavanje radnika u tim organizacijama, potsticanje u svim pravima da se ceo jugoslovenski proletarijat što pre organizuje kao klasa treba da nam bude jedna od naših najvažnijih dužnosti.**«

Što se tiče drugih neposrednih partijskih zadataka, on ih vidi u prenošenju centra partijskog rada »na one pokrajine gdje je industrija najrazvijenija«, da glavno težište rada na selu ne bude Srbija »već nove pokrajine, gde još nije rešeno agrarno pitanje«, da se završi proces centralizacije u Partiji i sindikatima itd.⁸⁰

Napominjemo da su svi izneseni komunistički stavovi ove trojice partijskih rukovodioca od izuzetnog značaja pošto prikazuju revolucionarna shvatanja ideoloških lidera jugoslovenskog komunističkog pokreta.

Rezimiramo li njihove stavove, vidimo da su najborbenije pozicije imali Ž. Jovanović i S. Marković, koji su insistirali na budućem homogenom komunističkom rukovodstvu.

Posle opozicionih napisa koje je dr Živko Topalović objavio u Radničkim novinama, on je postao stegonoša svih partijskih opozicionera u Srbiji, Makedoniji i Bosni.⁸¹

U vreme kada Ž. Topalović preuzima vođstvo centrumaša, Dragiša Lapčević se drži rezervisano prema svakoj opozicionoj partijskoj aktivnosti.⁸²

Izgleda da slično stanovište zauzima i N. Košanin, koji se nikada nije odlikovao osobitom aktivnošću van okvira glavne partijske uprave.

Osvrnimo se na pretkongresnu evoluciju kolebljivih oportunističko-centrističkih elemenata.

Preobražajem dotadašnjih demagoških revolucionarnih frazera tipa Ž. Topalovića u otvorene antikomuniste pojačava se proces političkog opredeljivanja kolebljivih oportunističkih elemenata.

Niz faktora uticao je na ovaj proces, prvenstveno veliki progoni radničkog pokreta u zemlji, poraz mađarske revolucije, beli teror u Mađarskoj, poraz generalnog štrajka železničara i, najzad, prvomajski progoni 1920. i kontraofanziva buržoazije. Sve je to uticalo na izmenu političkih stavova kolebljivaca i oportunističkih, doprinelo njihovom prelasku na reformističke i antikomunističke pozicije.

Pred Vukovarski kongres prelaze na izrazitije oportunističko centralističke pozicije bivši članovi Izvršnog odbora Centralnog pokrajinskog veća V. Ostojić iz Srbije i J. Jakšić iz Bosne, kao i ostali članovi Centralnog partijskog veća iz ove poslednje pokrajine (S. Jakšić, F. Raušer, A. Veroneze, M. Zon i P. Krekić).

Nikola Grulović kaže da je V. Ostojić prvi otišao u ultra desničare.⁸³

Prelazak Vlade Ostojića, sekretara Centralnog radničkog veća Jugoslavije, a posebno veće grupe bosanskih predstavnika u ovom rukovodstvu, na reformističke pozicije pojačalo je donekle pozicije centrumaša u sindikalnom rukovodstvu Jugoslavije, pa ipak su u njemu i dalje dominirali komunisti.⁸⁴

Zadržimo se na bitnim obeležjima čitave opozicione partijske grupe iz Srbije i Bosne, koja je u našoj partijskoj istoriji poznata pod imenom centrumaši.

Njihova osnovna karakteristika je neslaganje s revolucionarnom orijentacijom pokreta.

Na toj osnovi izrasta i njihov opozicioni stav prema revolucionarnom rukovodstvu pokreta, njihov antikomunizam i antipartijski stav uopšte.

Pri tome treba podvući da je antikomunizam i antipartijski stav bio mnogo slabije izražen kod bosanske oportunističko-centrističke grupe⁸⁵ a najjače kod ratnih socijalpatriota iz grupe okupljene oko Ž. Topalovića. Dragiša Lapčević nije želeo da se suprotstavlja partijskom rukovodstvu.

Napominjemo da su i srpski i bosanski centrumaši smatrali da oni stoje na stanovištu Kongresa ujedinjenja, pošto su to »stara socijalistička gledišta primenjena na nove pojave u međunarodnom i jugoslovenskom političkom i društvenom životu«.

Što se tiče D. Lapčevića oni su smatrali »da njega ne samo od Vukovarskog, nego i od beogradskog kongresa ujedinjenja dele duboke osnovne, principijelne razlike«.⁸⁶

Svi partijski opozicioneri iz Srbije, kako oni koji su se već ranije deklarirali kao takvi, tako i oni koji su se sa zakašnjenjem opredelili protiv komunističke grupacije, grupirali su se neposredno pred Vukovarski kongres oko Ž. Topalovića i D. Lapčevića.

Grupa oko Ž. Topalovića obuhvatala je najborbenije opozicione elemente, one koji su tada stajali na partijskoj desnici.

Umereniji partijski opozicioneri koji su se još uvek kolebali da li da daju otpor Partiji okupili su se oko D. Lapčevića kao svog stožera.⁸⁷

Ovakva struktura partijske opozicije u Srbiji i Bosni uticala je na njihove stavove na samom Vukovarskom kongresu.

Zato bosanska opoziciona grupa, pa i sam Lapčević, koji je nastupio protiv novog programa, nisu bili udarna snaga opozicije na tom kongresu. Tu je ulogu odigrao Ž. Topalović i centrumaši iz Slovenije i Hrvatske.

Treba posebno istaći da ratni socijalpatrioti iz Srbije i veći partijski reformistički opozicioneri (grupa oko R. Radulovića), taj najborbeniji antikomunistički savez među centrumašima, nisu uspeali da dođu na Vukovarski kongres. Oni se na njemu nigde ne pojavljuju.

Među najkrupnije probleme revolucionarne radničke partije, koje je Drugi partijski kongres imao da reši, bila su tri zadatka:

Prvo, pitanje prihvatanja jedne politike koja bi imala da proširi uticaj Partije na čitav radni narod, da omogući njegovo angažovanje za istorijske ciljeve proletarijata, da pribavi poslednjim revolucionarne saveznike, tj. pitanje revolucionarnog partijskog programa i odgovarajućeg akcionog programa.

Drugo, pitanje organizacionih mera koje su imale za cilj da učvrste takvu revolucionarnu partiju, da je osposobe za njenu revolucionarnu akciju, tj. pitanje novog partijskog statuta, koji bi bolje odgovarao revolucionarnim ciljevima.

Treće, izbor rukovodstva koje bi bilo u stanju da pripremi, organizuje i ostvari preuzimanje vlasti, tj. pitanje rukovodstva koje bi prihvatilo revolucionarni put ka vlasti.

Od rešenja ova tri zadatka zavisilo je dalje pretvaranje Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), koja je još na Kongresu ujedinjenja prihvatila revolucionarnu orijentaciju u pravu revolucionarnu partiju.

Usled postojanja unutarpartijske oportunističke centrističke, centrumaške opozicije, rešenje ova tri pitanja nije bilo moguće bez oštre borbe s njom.⁸⁸

Usvajanje partijskih dokumenata revolucionarne orijentacije, isključivalo je mogućnost kompromisa, nužno je zahtevalo glasanje i preglasavanje opozicije.

Posebno, bez eliminisanja ove opozicije iz centralnog partijskog rukovodstva, Partija nije mogla da dobije jedno homogeno komunističko rukovodstvo, da sprovede u praksi partijski program i statut.

Osvrnimo se još jednom na stavove komunističkih lidera prema centrumašima. Već iz same pretkongresne diskusije videli smo da je odnos F. Filipovića prema centrumašima bio nešto različit od onosa Ž. Jovanovića i S. Markovića. On nije tražio homogeno komunističko rukovodstvo.⁸⁹

Izgleda da su pred Vukovarski kongres unutar rukovodstva partije postojale dve struje među komunistima, jedna na čelu sa S. Markovićem i Ž. Jovanovićem koja je bila za istiskivanje centrumaša iz rukovodstva Partije i druga na čelu sa F. Filipovićem koja je imala blaži stav o tom pitanju.

S. Marković u jednom pismu, pisanom nekoliko meseci pre Vukovarskog kongresa I. Milkiću, dakle Kominterni, optužuje F. Filipovića za takav odnos prema grupi Topalović.⁹⁰

Nedovoljno oštar stav F. Filipovića prema unutarpartijskoj opoziciji pominje i N. Grulović u svojim memoarskim sećanjima.⁹¹ Isti autor ističe da je S. Marković oštro istupao protiv oportunističkih u vođstvu pokreta: D. Lapčevića, N. Košanina i V. Ostojića.⁹²

Sve to delimično objašnjava i razloge zašto je na samom Vukovarskom kongresu S. Marković preuzeo od F. Filipovića ulogu prvog sekretara Partije, potiskujući ovoga na mesto drugog sekretara.⁹³

Vratimo se na stavove samih centrumaša.

Na samom Kongresu vođe srbijanskih centrumaša nastupili su prilično uzdržano u odnosu na program Partije. Oni su branili svoja reformistička shvaćanja, ne suprotstavljajući se do kraja revolucionarnom projektu programa.

D. Lapčević nije otvoreno napao predloženi revolucionarni program, već je tražio da se o njemu prethodno diskutuje.⁹⁴ Istovremeno predložio je Deklaraciju koja je odbacivala zauzimanje vlasti od strane manjine, uslovljavala revolucionarni prevrat određenim stepenom porasta produkcionih snaga, odbacivala kompromis sa sitnim sopstvenicima⁹⁵ i bacala težište rada na sve vrste radničkih organizacija.⁹⁶ Lapčević ističe »socijalne reforme radničke klase u sadašnjosti, jer one osposobljavaju radničku klasu za vođenje borbe, da može izvesti svoje revolucionarno delo«.⁹⁷

Živko Jovanović je ukazao da Lapčevića razdvajaju od komunista i principijelne i taktičke razlike, da je on u stvari protiv donošenja maksimalnog komunističkog programa, da on smatra da u zemljoradničkoj i kapitalističkoj nedovoljno razvijenoj Jugoslaviji nema mesta za revoluciju.⁹⁸

Ž. Topalović je formalno prihvatio projekat programa F. Filipovića, ali se istovremeno slagao s Deklaracijom D. Lapčevića i tražio stavljanje primljenog programa na novu diskusiju po organizacijama i partijski referendum.

Mada je prihvatio sovjete kao oblik proleterske vlasti, on je tražio zadovoljavanje većine naroda za »program i taktiku« kao preduslov za osvajanje vlasti, postavljao pitanje da Partija treba da se opredeli kako da izvrši revoluciju, da uzme političku vlast u ruke putem demokratije ili putem diktature kroz sovjete, i izjašnjavao se za to da se Partija »do osvajanja političke vlasti... bori za proširenje političkih prava i koristeći se njima raditi za blagostanje proletarijata«.⁹⁹

Novo poprište velikog okršaja između komunista i centrumaša bilo je pitanje akcionog programa partije. Obe strane nastupile su sa svojim projektima akcionog programa. Projekat centrumaškog izrazito reformističkog akcionog programa bilo je delo Ž. Topalovića.¹⁰⁰

Diskusija Ž. Topalovića o akcionom programu bila je u celosti na liniji osporavanja revolucionarne perspektive Balkana. On je negirao da seljaci mogu da zamene radnike u revoluciji, odbacivao mogućnost da se revolucija na Balkanu može izvesti pre revolucije u visoko industrijaliziranoj srednjoj Evropi, koja, po njemu, isto tako nije zrela za nju. Jednovremeno on je tražio da se seljacima jasno kaže da mi ne štitimo privatnu svojinu, da se borimo za zajedničku komunističku svojinu. Takav stav bio je na liniji odbacivanja srednjih i siromašnih seljaka kao revolucionarnih saveznika.

Pored toga Topalović je isticao u prvi plan borbu za zaštitu neposrednih interesa proletarijata, »borbu za parče hleba«,¹⁰¹ što je isto tako bio oblik odbacivanja bliske revolucionarne perspektive i akcija.

Istupanje centrumaša u vezi s akcionim programom pretrpelo je potpuni fijasko. Protiv komunističkog akcionog programa glasala su samo dvojica »dok se nekoliko delegata usteglo od glasanja«.¹⁰²

Komunisti su otvoreno nastupili protiv svih centrumaških stavova, bez obzira iz koje su pokrajine dolazili, i u oštroj borbi u toku koje je D. Lapčević »povukao svoju diskusiju«, tj. predlog deklaracije,¹⁰³ izvojevali usvajanje revolucionarnog programa, komunističkog akcionog programa i novog statuta Partije.

Jednovremeno Kongres je završio rad eliminisanjem centrumaša iz centralnog i pokrajinskih partijskih rukovodstava.¹⁰⁴

Sva ova rešenja bila su jedna istorijska nužnost u razvitku revolucionarnog radničkog pokreta, istorijski potez od koga je zavisila njegova dalja izgradnja.

Mada se u praktičnoj partijskoj politici stavovi centrumaša nisu mnogo razlikovali od stavova oportunističkog krila među samim komunistima, koje se samo verbalno izjašnjavalo za revoluciju zanemarujući revolucionarne pripreme i akciju, udaljavanje centrumaša iz pokreta bilo je neophodno, pošto su tek na taj način bili stvoreni uslovi za raščišćavanje gledišta među samim komunistima, tj. onima koji su se izjašnjavali za revolucionarni put ka vlasti, pošto se tek tada moglo postaviti pitanje izbora najboljeg puta ka tom cilju.

Treba podvući da je novo revolucionarno rukovodstvo pokreta raskrstivši s otvorenom antikomunističkom grupom Ž. Topalovića pokušalo da zadrži i priveže za se bosansku opozicionu grupu, kod koje je antikomunizam bio najslabije izražen,¹⁰⁵ zadržavajući Jovu Jakšića u redakciji *Radničkih novina* (pored glavnog urednika Živote Milojkovića, K. Novakovića i Ž. Jovanovića), a Sretena Jakšića u redakciji *Glasa Slobode* (pored privremenog rukovodioca Živote Milojkovića i Vase Srzentića). Jednovremeno je S. Jakšić izabran kao član sekretarijata za Bosnu i Hercegovinu, a Panta Krekić kao privremeni sekretar za Bosansku krajinu — do prvog plenuma.¹⁰⁶

Osvrnemo li se na čitav period od Kongresa ujedinjenja do Vukovarskog kongresa, vidimo da je za čitavo to vreme opoziciona centrumaška akcija bila stalno prisutna. Ona samo prolazi kroz nekoliko različitih faza.

Na samom Kongresu ujedinjenja ovu akciju predvode N. Košanin i Ž. Topalović.

U drugoj polovini 1919, centrumašku akciju vode N. Košanin i D. Lapčević.

Na početku 1920. najaktivniju ulogu imaju ratni socijalpatrioti i drugi stari antipartijski elementi iz Srbije.

U toku pretkongresne diskusije vodstvo aktivne opozicione grupe prelazi u ruke Živka Topalovića koje se afirmira kao ideolog centrumaša.

U čitavom tom periodu deluju vrlo raznorodni opozicioni elementi.

Tek mnogo kasnije posle isključenja centrumaškog vodstva, u decembru 1920. i formiranja posebnog centrumaškog pokreta u 1921. godini, sve se to sliva u jedinstven centrumaški pokret.

Osvrnimo se ukratko na dalji razvitak borbe sa centrumašima.

Opoziciona rovarjenja centrumaša u Srbiji i njihova antirevolucionarna i antipartijska aktivnost, uloga socijalpatriotskih elemenata u ovoj aktivnosti, njihovi napadi na rukovodioce pokreta, sve otvorenije antikomunističko obeležje koje je ova aktivnost dobijala, njihova istupanja na Vukovarskom kongresu, sve je to izazvalo pojavu spontane akcije članstva za eliminiranje centrumaša iz mesnih partijskih i sindikalnih rukovodstava.

Ova akcija koja se javila u vreme pretkongresne diskusije ojačala je posle Vukovarskog kongresa u vreme kada je revolucionarno orijentirano članstvo sagledalo razlike koje su delile centrumaše od komunista.

Pa ipak ova je akcija naišla na velike teškoće usled brojnosti centrumaškog funkcionerskog kadra. Ove su teškoće bile najveće u Bosni i Hercegovini.

Da bi se sagledali razlozi zašto su centrumaši imali takvu relativno masovnu i funkcionersku bazu u Srbiji i Bosni i Hercegovini, zašto je udaljenje centrumaša s njihovih funkcija bilo tako teško i imalo tako dalekosežne posledice na dalju sudbinu sindikalnog pokreta u ovim pokrajinama, treba shvatiti

da je to došlo usled toga što su čitavi socijaldemokratski pokreti ovih pokrajina ušli kao celina u ujedinjenu radničku partiju.

Otpadanje centrumaša u Hrvatskoj i Slavoniji i Sloveniji, pa i u Vojvodini (gde su se oni javljali kao ministerijalistička struja) imalo je ograničenije reperkusije u odnosu na taj stariji funkcionerski kadar, zato što je proces diferencijacije na revolucionarne i reformističke elemente bio delimično izvršen na samoj bazi još u okviru starog socijaldemokratskog pokreta, odvajanjem socijalpatriotske desnice, njenim izoliranjem ili njenim otpadanjem.

U Srbiji se jednovremeno rešavaju dva pitanja, pitanje desničarske i socijalpatriotske opozicije i pitanje oportunističko centrističke opozicije.

Sem toga i u Srbiji i u Bosni vodeći opozicioni reformistički elementi iz rukovodstva pokreta bili su organizaciono tesno povezani sa starim funkcionerskim kadrom u mesnim partijskim i u sindikalnim organizacijama. Odsustvo oštrih prethodnih borbi u organizacijama između leve i desne struje u pokretu, nisu dozvolili da se situacija bar delimično rasčisti uklanjanjem opozicionih funkcionera sa njihovih pozicija. Ova se borba povela u Srbiji i Bosni od vrhova pokreta, u vreme kad su takvi funkcioneri bili brojni u organizacijama. Udaljavanje centrumaša iz rukovodstava mesnih partijskih organizacija izvršeno je posle Vukovarskog kongresa. Krajem 1920, centrumaši potpisnici Manifesta opozicije, kao i oni koji su se solidarisali s njima, isključeni su iz pokreta. Ostajanje centrumaša u sindikalnim organizacijama imalo je teške posledice, pošto je dovelo do cepanja ovog pokreta u 1921. godini.

N A P O M E N E

¹ To su bili:

1. **Nedeljko Divac**, profesor, zamenik ministra ishrane u vladi Lj. Davidovića. Već u avgustu 1919. prisustvovao je sednicama Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke Jugoslavije (stvorenog 21. juna 1919. u Novom Sadu) — Pismo V. Kneževića od 22. marta 1920 (ARPJ 17713/X 2—1/1920).

On je jedini Srbijanac, član ovog odbora u sastavu koji se konstituisao na sednici održanoj 31. avgusta 1920. u Beogradu (Zapisnik sednice GO S-D stranke Jugoslavije — ARPJ, 9009, III 2—4/1920), posle formalnog ujedinjenja socijaldemokratskih stranaka Hrvatske i Slavonije, Bosne i Hercegovine i Vojvodine na konferenciji održanoj 2—3 aprila 1920. u Zagrebu (ARPJ, 9004/2—1/1920).

2. **Dr Sreten Popadić**, sreski lekar iz Uba.

3. **Vladimir M. Vujnović**, inspektor Ministarstva socijalne politike iz Beograda.

4. **Milivoje D. Smiljanić**, pisar Ministarstva inostranih dela iz Beograda.

5. **Nikola Bogdanović**, sekretar Ministarstva socijalne politike.

Od poznatih pripadnika ove grupe jedino su Antonije Urošević, advokat iz Negotina, i Stevan Z. Ivanić, lekar iz Smedereva, bila lica slobodne profesije. (Podaci o zanimanju lica br. 2—4 i poslednje dvojice, uzeti su sa zvaničnih kandidatskih lista Socijaldemokratske stranke Jugoslavije koje su bile istaknute u Bosni i Hercegovini, a na kojima su figurirali rukovodioci stranke iz Srbije, koji na vlastitoj teritoriji nisu imali pristalica, a samim tim ni neke izborne perspektive.)

Za lice br. 5 vidi: ARPJ, 17713.

² U pitanju je Nedeljko Divac (predratni anarhosindikalista — direktaš).

³ Naziv centrumaš pojavljuje se još pre Kongresa ujedinjenja. Na prethodnom dogovoru predstavnika partija i pokreta održanom 28. marta 1919. V. Bukšeg pominje postojanje »tri pravca: oportunističko-ministerijalistički, centrumaški i krajnje levičarski« (Prethodni dogovori za kongres u Brodu, Radničke novine, 31. mart 1919).

Pledirajući za komunističku orijentaciju Đ. Cvijić kaže na tom sastanku: »Mi smo levičari, ali smo do sada imali centrumašku taktiku.« (Isti izvor, Radničke novine, 8. april 1919).

Na samom Kongresu ujedinjenja M. Radošević kaže »da nije levičar već da je centrumaš«. (Izveštaj s Kongresa ujedinjenja... Radničke novine, 27. april 1919).

⁴ Od članova Glavne uprave Srpske socijaldemokratske partije i rukovodilaca Glavnog radničkog saveza treba posebno pomenuti:

1. **Dr Živka Topalovića** koji je odmah posle rata bio sekretar SSSDP (Radničke novine, br. 1, 13 i 14, 1918. i Radničke novine, 31. mart 1919).

2. **Dr Nedeljka Košanina** koji je, kako izgleda, bio odmah posle rata predsednik stranke. Na prethodnom sastanku komisije za izradu zajedničke platforme koju su sačinjavali Glavna partijska uprava i Glavni radnički savez i delegati drugih jugoslovenskih socijalističkih partija, na kome su učestvovali i predstavnici ministarstvijskog socijaldemokratskog poslaničkog kluba »sekretar partije drug Topalović otvara konferenciju i poziva druga Košanina da zauzme svoje predsedničko mesto«. (Prethodni dogovor za kongres u Brodu, Radničke novine, 31. mart 1919).

3. **Dragišu Lapčevića**, jednog od najistaknutijih članova Glavne partijske uprave SSSD koji se u toku borbe za revolucionarnu orijentaciju pokreta udaljio od levece, a u februaru 1919, sasvim odvojio od nje. (Izveštaj komunističke grupe u rukovodstvu SRPJ(k) upućen Birou Komunističke internacionale 26 marta 1920. (ARPJ, fond KI, 1920/1; D. L a p č e v i ć, Sindikalno jedinstvo ili komuniste — socijaldemokrate — sindikati, Beograd, 1927, str. 129).

Dopunske informacije o evoluciji D. Lapčevića nalazimo u pismu S. Markovića upućenom I. Milkiću krajem 1919, u kome stoji: »Drug Lapčević, koji je za vreme rata imao takav stav, da niko od nas nije ni sumnjao da je on boljševik, počeo je da skreće prema desnici odmah posle rata«. (ARPJ, fond KI, 1919/8).

4. **Vladu Ostojića** koji na Kongresu ujedinjenja nastupa kao »Predsednik sindikalnog i pokrajinskog veća u Beogradu«. (Izveštaj sa Kongresa ujedinjenja..., Radničke novine, 26. april 1919), a koji je među poslednjim prešao na izrazito reformističke pozicije. Za njegove prethodne klasno borbene, pa čak i revolucionarne stavove uporedi članak V. Ostojića, Kojim putem? — Radničke novine, 14. januar 1919. i njegov govor na Kongresu ujedinjenja. (Izveštaj s Kongresa ujedinjenja..., Radničke novine, 26. april 1919).

⁵ Citirani Izveštaj komunističke grupe u rukovodstvu SRPJ(k) od 26. marta 1920. (ARPJ, fond KI, 1920/1).

Sličnu konstataciju nalazimo u pismu S. Markovića upućenom krajem 1919. ili početkom 1920. Iliji Milkiću (nađenom u francuskom prevodu prekućanom na pisačoj mašini). Posle osvrta »na odsustvo čisto komunističke orijentacije« u Radničkim novinama a posle obnove pokreta i na otpadanje D. Lapčevića (vidi napomenu 4), on kaže: »Među ostalim drugovima bivšeg Centralnog komiteta partije [u stvari Glavne partijske uprave] koji je preuzeo u svoje ruke sve partijske stvari posle obnavljanja ovoga, nije nažalost bilo nijednog komuniste. Svi su zastupali predratnu ideologiju (Košanin, Ž. Topalović, T. Milojević, N. Veličković, B. Bračinac, M. Ilić [verovatno Negosav Ilić — N. Ilić]); ali odmah su se začuli sve veći i žešći protesti protiv »skretanja« Radničkih novina, jer mase našega proletarijata, kako one koje su se vratile iz vojske, tako isto i one koje su se vratile iz zarobljeničkih logora bile su u potpunosti prožete boljševičkim duhom«. (ARPJ, fond KI, 1919/8).

Za shvatanje situacije koja je postojala pred Kongres ujedinjenja u rukovodstvu Srpske socijaldemokratske partije od velikog su značaja konstatacije koje je S. Marković učinio u pretkongresnoj diskusiji pred Vukovarski kongresa, u junu 1920. On je tada napisao:

»U našoj Glavnoj partijskoj upravi nije bilo, na žalost, ni jednog komuniste. Za komunističku orijentaciju, za Treću Internacionalu nije bio ni jedan član Glavne partijske uprave«. Pri tome je konstatovao da je »partijska uprava vrlo dobro znala kakvo je raspoloženje u proleterskim redovima... pa je zato bila prinuđena da čini izvesne koncesije tome raspoloženju«. Govoreći o odlukama samog Kongresa ujedinjenja on kaže: »Rezolucije kongresa nose jasno na sebi pečat kompromisa između dve struje: centrumaške i komunističke, i u tome je njihova slabost.« (U okviru serije: Pred partijski kongres, članak S. Markovića, Umesto uvoda, Radničke novine, 3. juni 1920).

⁶ Aca Pavlović, dr Milutin Živković, dr Dragiša Đurić (kasniji potpisnici Manifesta opozicije), Milivoje Tadić i dr.

M. Tadić brani oportunističke stavove na Kongresu ujedinjenja. (Izveštaj s Kongresa ujedinjenja..., Radničke novine, 8. maj 1919).

Interesantno je da su na centramaške pozicije došli i Bosanci Franja Raušer i Dušan Glumac, potpisnici štokholmskih i petrogradskih socijalpatriotskih rezolucija.

⁷ **Dr D. Košanin** je govorio na dan otvaranja Kongresa ujedinjenja kao prvi govornik — referat o ujedinjenju, i to posle revolucionarnog govora predsedavajućeg (V. Ostojića). Između ostalog on je branio Drugu internacionalu i reformizam i rekao: »Veli se da je Druga Internacionala bila nedovoljna sa svojim organizacijama, da nije predstavljala jedno telo koje organizuje borbu, već jedan parlamenat koji je donosio odluke, koje su se izvodile kako je ko hteo. Ona je zavela legalnu borbu. Period od 60 godina stvara uverenje da se pomoću ustupaka od strane buržoazije može preći iz kapitalističkog načina proizvodnje u socijalističko društvo. No mislim da se greši ako se misli da je ruska revolucija dala nešto novo što se nije ranije predvidelo, ono što su Marks i Engels predvideli.« (Izveštaj s Kongresa ujedinjenja..., Radničke novine, 27. april 1919).

Što se tiče **Ž. Topalovića** on je podneo predlog **Praktičnog akcionog programa** Partije koji je bio isključivo orijentiran na borbu u okviru kapitalističkog sistema, koji nije postavljao nikakve revolucionarne zahteve proletarijata, niti podsticao na revolucionarnu borbu za njihovo ostvarenje, koji je postavljao samo zahteve koji ne prelaze okvire programa jedne napredne građanske opozicione stranke.

U vreme kad je radnička klasa bila revolucionarno raspoložena, prihvaćeni akcioni program nije predstavljao platformu za okupljanje boraca, već kočnicu revolucionarnog poleta masa.

Zato je ovaj akcioni program bio primljen uz vidljivu podršku izrazitih oportunističkih (M. Radošević, M. Tadić, V. Knežević), proteste istaknutih levičara (Lustig, S. Marković, N. Kovačević) i kompromisnih ograda drugih levičara koji su smirivali nezadovoljstvo podvlačeći da je on privremen i da će služiti do revolucije (M. Trebinjac, K. Novaković). (Izveštaj sa Kongresa ujedinjenja..., Radničke novine, 7. i 8. maj 1919).

⁸ D. Lapčević i N. Košanin prisustvuju VIII kongresu Srba i Bunjevaca socijaldemokrata iz Bačke, Banata i Baranje održanog 13. aprila 1919. (Na pravi put, Radničke novine, 17. april 1919; Izveštaj I. Milkića, Situacija u Jugoslaviji, ARPJ, fond KI, 1919/7).

⁹ Za prihvatanje revolucionarne orijentacije vidi: S. Dimitrijević, Usvajanje iskustava Oktobarske revolucije u jugoslovenskom radničkom pokretu, poseban otisak iz JIČ-a br. 3—4, 1948, str. 84—87.

Ove podatke treba dopuniti podacima iz pisma S. Markovića upućenog krajem 1919. ili početkom 1920. I. Milkiću, koji bacaju dopunsko svetlo na promenu nastalu u rukovodstvu SSDP u februaru 1919. U tom pismu posle prikaza antirevolucionarnih stavova D. Lapčevića (vidi napomenu 4) i prvog predratnog rukovodstva Srpske socijaldemokratske partije (vidi napomenu 5) stoji: »U tom momentu, stigao je Filip (Filipović) iz Beča. Mi smo očekivali samo na njega, pošto nam je bila potrebna bar jedna stara figura poznata u partiji. U to vreme još uvek se je davao neki značaj funkcijama [»importance aux insignes«] iz čisto praktičnih razloga da bi počeli organizovanu komunističku kampanju protiv starog centralnog komiteta partije [u stvari Glavne partijske uprave]. U februaru 1919, na sastanku lokalnog [u stvari] partijskog i sindikalnog veća koji je održan u Beogradu, mi smo izabrali same naše ljude u Izvršni komitet. Uzimajući sve stvari u svoje ruke, ovaj je centralni komitet porekao [»renia«] stari komitet, koji je, uostalom i sam počeo samoinicijativno da se povlači, utvrdivši jednodušnost komunističkog duha kod masa. Mi (Filipović, Ž. Milojković, M. Trebinjac, Mika Todorović, Živko Jovanović itd. (nov), Pavle Pavlović, Laza Stefanović, Radislav Janačković) počeli smo energično da delamo u pokretu sa glavnom parolom 'Izvan boljševizma nema socijalizma'.« (ARPJ, fond KI, 1919/8).

O svom antikomunističkom stavu na tom februarskom sastanku partijskog i sindikalnog veća govori i sam D. Lapčević u memoarskom rukopisu iz 1926—1927. godine. On kaže: »Ja sam kao što je poznato, na Prvom Veću održanom pre kongresa izjavio da sam protivu II Internationale, da sam za duh i organizacionu formu I Internationale, da sam za našu Social Demokratsku Partiju, prema tome protivu komunističke partije i protivu Komunističke Internationale.« (ARPJ, MGO, 722). Napominjemo da je uprkos ovakvom svom stavu D. Lapčević prihvatio odluku većine i zajedno sa F. Filipovićem potpisao pozdrav Prvom kongresu Kominterne (ARPJ, fond KI, 1919/2). Za tekst vidi: S. Dimitrijević, Velika oktobarska..., str. 19—20). D. Lapčević izneo je u pomenutom memoarskom rukopisu i svoj stav o pitanju imena

partije. On kaže: »Naša Social demokratska partija nije kompromitovana, kao što bi hteli izvesti oni, koji živo nastojavaju da dobije komunističko ime.« (ARPJ, MGO, 722).

S. Marković ukazuje da su materijale za podlogu ujedinjenja, prvi statut partije i prvi akcioni program pripremili Lapčević, Topalović i Košanin, na sastancima na kojima su pozivali F. Filipovića, gde su »ponekad prihvatili njegove primedbe«, da je F. Filipović za vreme jedne od ovih sednica uspeo »sa vrlo velikim teškoćama« da proturi ime »komunista« makar u zagradi, da su tako ovi materijali rađeni od Centralnog komiteta koji je imao čisto centrističku orijentaciju »nosili centristički pečat.« (ARPJ, fond KI, 1919/8).

Što se tiče međusobnog podržavanja oportunističke grupe treba podvući što je npr. Ž. Topalović iskoristio ne samo podršku cele oportunističke grupe za prihvatanje akcionog programa već i samu diskusiju o imenu Partije, da bi predložio novo kompromisno ime Partije u kome je termin socijalistička partija isturen u prvi plan a naziv komunista stavljen u zagradu. (Kazivanje J. Jakšića — ARPJ, Stenografske beleške sa sastanka učesnika Kongresa ujedinjenja održanog u Beogradu 5. februara 1959, str. 28).

¹⁰ Uporedi njegove stavove: Prethodni dogovori za kongres u Brodu, Radničke novine, 1—3 i 8. april (posebno 3. april) 1919.

¹¹ Vidi govor **Sretena Jakšića** koji kaže da je jedinstvo proletarijata preduslov »uspešne klasne borbe njegove, naročito njegove konačne pobede«, da je to »hitna i velika potreba njegovih uspešnih ekonomsko političkih borbi koje su se već razvile i koje otvaraju perspektive odlučnog i poslednjeg klasnog rata«, koji izjavljuje da su posle zabrane držanja kongresa u Brodu »bili gotovi odgovoriti na ovu zabranu generalnim štrajkom, ali smo se uzdržali od toga, jer smo imali u vidu da je srpska partija sazvala kongres«, i u vezi s postavljenim topovima oko Sarajeva kaže »naše su mase spremne da prihvate borbu« i govor **Jove Jakšića** koji izjavljuje: »Sa ovim ujedinjenjem mi ćemo rušiti kapitalističko društvo. Ovu borbu vodićemo protiv celokupne buržoazije, protiv svih predrasuda u kapitalističkom društvu. [Ovde dolazi deo izbrisani od cenzure].« (Izveštaj s Kongresa ujedinjenja..., Radničke novine, 28. april i 1. maj 1919).

¹² Najznačajnije i odlučujuće pozicije došle su u ruke izrazitih pristalica Treće internacionale. To su bili **F. Filipović, S. Marković, V. Čopić, L. Vukičević, V. Bogdanović, M. (Miloš) Ilić, D. Cekić, M. Trifunović, A. Tajkov, Đ. Cvijić, L. Kordić, V. Marković i I. Čolović**, koji je ušao u Centralno partijsko veće kao delegat Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije (Centralno sindikalno veće, Radničke novine, 5. maj 1919).

Lica koja nastupaju kao predstavnici današnje uže Srbije podvukli smo).

¹³ Mada je D. Lapčević odbio da uđe u rukovodstvo Partije delimično i zbog sukoba u vezi s agrarnim pitanjem, ipak je kod obojice glavni razlog za to odbijanje prelazak rukovodstva Partije u ruke revolucionarne komunističke struje i izjašnjenje Kongresa za Treću internacionalu. (Vidi ARPJ, fond KI 1919/10).

U pismu S. Markovića, upućenom 11. oktobra 1919. godine I. Milkiću (ARPJ, fond KI 1919/9) i u izveštaju jugoslovenske komunističke grupe iz Beča upućenom u Moskvu 21. oktobra 1919 (ARPJ, fond KI 1919/10) govori se o širim razmimoilaženjima sa D. Lapčevićem. U drugom od tih dokumenata kaže se za D. Lapčevića »jer nije saglasan sa svim odlukama«.

Za stav D. Lapčevića uporediti njegovu izjavu objavljenu u verziji S. Muzikravića: »Između mene i vas postoje duboke osnovne i principijelne razlike. Ja sam to i na kongresu jasno izneo. Ja sam protivan tome da se menja naziv partije. Ja sam protivan bojkotovanju Državnog veća i antiparlamentarizmu na koji je stao kongres. Ja sam bio protivan da se stupa u Treću internacionalu, i ako sam protiv Druge internacionale, jer nalazim, da je u njenom radu i njenoj taktici bilo protivurečnosti.« — S. Muzikravić, Ko je lojalan?, Sloboda (Novi Sad), 10. juni 1919.

Sam D. Lapčević napisao je 1926—1927. godine, da je u junu 1919, na partijskom i sindikalnom veću [S. D.: verovatno pokrajinskom], na koje »su pozvati i ugledni članovi pokreta«, pa i on »radi dogovora o zajedničkom radu« izjavio »odprilike« ovo: »Kad sam o minulome Kongresu ujedinjenja izabran za Partijsku upravu, da se toga izbora nisam primio s izjavom: da se načelno s kongresom razmimoilazim, da između mene i kongresa postoje duboke, osnovne principijelne razlike! [Na drugom mestu kaže »duboke, osnovne, nepremostive razlike«]. I drugi su izbor odbili (Košanin, Braćinac, Risantiće Jovanović), ali pod drugim izgovorima; niko tako odlučno i jasno

nije odbio saradnju s elementima koji nisu socialno-demokratski i socijalistički, kao što sam ja to učinio.«

U toj svojoj izjavi precizirao je i neke svoje stavove prema ključnim političkim pitanjima. Pored onih koje nalazimo u našoj napomeni 9, on je rekao: »Kako sam u celini za našu predratnu Partiju; za Socijalnu Demokratiju, upravo za proletersku demokratiju, za integralni socijalizam, to sam i za **socijalne reforme**, i za učešće u **svima predstavničkim telima**, i za obavljanje **sitnog posla u pokretu**.

Osim toga potrebno je **naterati** buržoaziju da **ona** reši agrarno pitanje, da uvede nešto više saobraćaja, da uvede u rad što više mašina, da otvori što više rudnika, kako bi nam ostvarila što više nasledstva: treba nasledivati što bogatijeg psa, a ne bankrota.

A kad nastane momenat za diktaturu proleterijata, potrebno je da je organizuje Partija i njene organizacije, a ne **bezbrojni** radnici, seljaci i vojnici. Sindikalne organizacije, pak, pripremiti za organizaciju proizvodnje, kooperative pripremiti za organizaciju snabdevanja i razmene.« (Memoarske rukopis D. Lapčevića, Poslednje godine u svima — ARPJ, MGO 722).

¹⁴ U Centralno partijsko veće ušli su i mnogi kolebljivci. Na prvom mestu to je čitava grupa kasnijih centrumaša iz Sarajeva: S. Jakšić, J. Jakšić, F. Raušer, A. Veroneze, M. Zon i Panta Krekić. (Centralno partijsko veće, Radničke novine, 8. maj 1919).

Njima treba dodati Dragomira Pejića iz Niša i delegata Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije u Centralnom partijskom veću D. Pešića, koji su se dugo kolebali a kasnije prišli centrumašima.

¹⁵ Sekretarska uloga Ž. Topalovića pominje se: Ž. Topalović. Napad vlade na jugoslovenski socijalistički (komunistički) radnički pokret, Novi Sad, 1919, str. 3; Progoni, Istina, br. 1, 19. juni 1919.

Izbor za člana Novinskog biroa, tela čiji su članci objavljivani u partijskoj štampi bez ikakvih izmena od strane pojedinih redakcija (Centralno partijsko veće, Radničke novine, 8. maj. 1919).

¹⁶ Progoni, Istina, br. 1, 19. juni 1919. O tome govore i mnogi drugi izvori.

¹⁷ U Srbiji je jednovremeno s konstituisanjem Centralnog partijskog veća izabran Pokrajinski izvršni odbor za Srbiju u kome se javlja nekoliko oportunističko-centrističkih opozicionera, kao što su bili Zdravko Todorović i Milorad Belić. Njima je kasnije prišao Vlada Ostojić. U kolebljive elemente treba ubrojiti i Dušana Pešića koji se krajem 1920. takođe izjasnio za centrumaše. Članovi ovog foruma koji su imali izrazito komunistička shvatanja bili su Miloš Trebinjac, Lazar Stefanović i Dragomir Marjanović. (Za sastav ovog foruma vidi: Centralno partijsko veće, Radničke novine, 8. maj 1919).

Uprava beogradske partijske organizacije izabrana početkom jula 1919. obuhvatala je (Vest o konstituisanju: Nova uprava beogradske partijske organizacije, Radničke novine, 5. juli 1919) sledeće oportunističko-centrističke opozicionere: oba sekretara, Tasu Milojevića i Milorada Belića, Jocu Obradovića (blagajnika) i Nikolu Nikolića. U njoj su pored Milana Jovanovića »Đakovca«, čije opredeljenje nismo uspeali da utvrdimo, bila samo dva komunista: Radisav Janačković (predsednik) i Pavle Pavlović.

Izgleda da je tada bilo nuđeno i D. Lapčeviću da uđe u upravu, ali je on to odbio pozivajući se na svoje neslaganje s komunističkom orijentacijom pokreta. U svom memoarskom rukopisu pisanom 1926—1927. on kaže: »Na skupštini partijske organizacije držane posle kongresa i na kojoj sam izabran u upravu, izbor sam, takođe, odbio, motivišući time: što nisam saglasan s Glavnom Partijskom upravom i s pravcem kojega ona vodi.«

Napominjemo da je rukovodstvo pokreta [S. D: komunistički orijentirana lica a verovatno i grupa oko Ž. Topalovića] već pre toga u junu 1919, na proširenoj sednici partijskog i sindikalnog veća [S. D: verovatno pokrajinskog] na kojoj su bili pozvani i drugi »ugledni članovi pokreta radi dogovora o zajedničkom radu« ili kako to kaže D. Lapčević za sebe »radi toga da bi se pridobio za saradnju komunistički nastrojenim elementima«, što se »moglo zapaziti i iz govora pojedinih govornika«. Već tada D. Lapčević je odbio da saruđuje (Vidi izjavu D. Lapčevića iz napomene 13).

(Pošto D. Lapčević stavlja sastanak partijskog i sindikalnog veća posle skupštine beogradske partijske organizacije, ne treba isključiti ni mogućnost da ovaj sastanak partijskog i sindikalnog veća nije bio u junu 1919, već kasnije).

Na svaki način u junu 1919. ili u toku leta te godine D. Lapčević je zadržao izrazito antikomunistički stav. U produžetku citirane izjave on kaže: »Od tada [S. D: To se može odnositi i na Kongres ujedinjenja i na skupštinu beogradske partijske organizacije, ako je ona bila pre pomenutog partijskog i sindikalnog veća na kome je data izjava] pa do sada, ja mišljenje nisam promenio, šta više, prvobitno uverenje moje sve se jače udubljuje i u radu Glavne partijske uprave sve više opravdanja nalazi.

Neprirodno je mene zvati na saradnju, jer ja ne bih mogao drugiče raditi, nego su moja uverenja, dakle protivu pravca što ga sprovodi Glavna partijska uprava. A to bi bila krajnja neloyalnost, osim što bi takav rad unosiо korupciju.«

Nabrajajući zadatke kojih se prihvatao u maju i junu 1919, Lapčević kaže: »Kako je međutim, Partija usvojila principe, taktiku i metode koje ne odgovaraju mome shvatanju, to joj ja ni saradivati ne mogu.

Ranije nije bio običaj nametati ljudima da rade ono s čim se ne slažu. Na to me nikako i niko ne može privoleti. Dok sam još tu, u pokretu, moja je dužnost jasna: samo ćutati da ne smetam odgovornim, i samo ne preduzimati protivakcije.«

Izjašnjavajući se za »**puno** ujedinjenje radničkog pokreta«, koje »nije izvedeno«, on izjavljuje da je »protivan **novom rascapu**, a ono će međutim, nastupiti ako se ne dopusti sloboda mišljenja i ako manjina ne dođe do izražaja«. (Memoarski rukopis D. Lapčevića, Poslednje godine u politici, ARPJ, MGO 722).

¹⁸ U pitanju su: J. Jakšić, F. Raušer, A. Veroneze, M. Zoon, P. Krekić i S. Jakšić.

Druga dvojica predstavnika ove pokrajine bila su L. Vukičević (rođen Bosanac koji je pre Kongresa ujedinjenja došao u Vojvodinu, a onda otišao u Sovjetsku Madaarsku) i Mitar Trifunović iz Tuzle. (Za sastav vidi: Centralno partijsko veće, Radničke novine, 8. maj 1919).

Da su promene stavova prve bosanske grupe bile vezane za progone, vidimo iz pisma koje je S. Marković uputio krajem 1919. ili početkom 1920. I. Milkiću. Govoreći o braći Jakšićima, S. Marković kaže da su posle izlaska F. Filipovića i S. Markovića iz zagrebačkog zatvora... »primetili kolebanje kod mnogih drugova. To je bio slučaj braće Jakšića u Bosni«. (ARPJ, fond KI, 1919/8).

¹⁹ Članak »Delegatima vanrednog kongresa« potpisan od celog rekonstruiranog vojvođanskog odbora socijaldemokratske stranke, Sloboda, Novi Sad, 22. juni 1919; Upoređi: Sloboda, Zagreb, 17. juni 1919. — Građa za povijest sindikalnog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji II, 38—40.

Ovaj su predlog kategorično odbili S. Mirković i M. Trebinjac, delegirani predstavnici Centralnog Izvršnog odbora novostvorene partije (V. Korać, Povjest... I, 271) što je bilo potvrđeno od plenarne sednice CPV SRPJ(k).

(Radi obaveštenja, Radničke novine, 23. maj 1919; Nepokolebljivost, Radničke novine, 29. maj 1919).

²⁰ O pozivanju D. Lapčevića »u ministre« od strane Lj. Davidovića (8. avgusta 1919.) i o njegovom negativnom odgovoru da razgovara o tome: Memoarski spis D. Lapčevića — ARPJ, Sećanja, str. 18; Memoarska izjava V. Bornemisse — ARPJ, Stenografske beleške sa sastanka održanog s učenicima Kongresa ujedinjenja 5. februara 1959. po podne, str. 29.

²¹ Izjava o ujedinjenju, prihvaćena na savetovanju jugoslovenskih socijaldemokratskih stranaka održanog 21. juna 1919. u Novom Sadu — Ujedinjenje soc. demokr. v Jugoslaviji, Napređ, 26. juni 1919; Baklja, br. 1.

Ova je izjava prihvaćena i na kongresu vojvođanskih socijaldemokrata — Vanredni kongres socijal-dem. stranke u Vojvodini održan 22. juna 1919. godine u Novom Sadu, (Novi Sad), 1919, str. 37; Kongres socijalnih demokratov v Vojvodini, Napređ, 27. juni 1919.

Do ovog ujedinjenja nije došlo zbog jake centrističke opozicije u Sloveniji.

²² Izveštaj jugoslovenske komunističke grupe iz Beča od 21. oktobra 1919 — ARPJ, fond KI, 1919/10.

O pretnjama D. Lapčevića da do rascapa može da dođe vidi našu napomenu 17.

Da su nekakve namere vaspostavljanja Socijaldemokratske partije zaista postojale, vidimo iz neobičnih podataka jedne knjižice koju je D. Lapčević objavio u leto 1919:

(Dragiša Lapčević, Za zaštitu radne snage, Agitaciona biblioteka Radničke socijalističke partije Jugoslavije, 19, Izdanje socijalističke knjižare u Beogradu, Beograd, str. 93).

Pojava imena Radničke socijalističke partije, bez skraćene imena komunista u zagradi, bila je tada u upotrebi samo kod socijaldemokrata — ministerijalista iz Vojvodine koji su bili otpali od pokreta. Zato je ova brošura, čiji je predgovor datiran 31. maj 1919, a koja je izašla krajem avgusta te godine (Oglas, Radničke novine, 28. avgust 1919); simptomatična za tadašnje namere D. Lapčevića.

²³ Uprava beogradske partijske organizacije, Radničke novine, 16. juli 1919.

²⁴ O svemu ovome vidi formulacije izveštaja jugoslovenske komunističke grupe iz Beča od 21. oktobra 1919 (ARPJ, fond KI, 1919/10). Pri tome treba podvući izvesne nepreciznosti i pogreške u ovom izveštaju.

Tako npr. ovaj izveštaj stavlja u istu grupu lica koja nisu prihvatila mandat, tj. članstvo u rukovodstvu Partije na Kongresu ujedinjenja »usled njegove ekstremnosti« i T. Kaclerovića.

(O pravim razlozima što T. Kaclerović nije učestvovao na Kongresu ujedinjenja vidi Memoarski spis: T. Kaclerović, Moj povratak u zemlju posle I svetskog rata — ARPJ, MG II — 1b/24).

Što se tiče uloge Bosanaca u gore pomenutom dokumentu ona je ovako formulisana od strane jugoslovenskog komunističkog centra u Beču: »To su omeli drugovi Bosanci, pre no što se to ostvarilo; ovi drugovi iz ljubavi prema jedinstvu kooptirali su u Centralno partijsko veće pobrojane drugove.«

Da li je u tadašnjoj perspektivi to bio samo pokušaj odbrane jedinstva Partije ili je to već bilo zajedničko i solidarno istupanje centrumaški nastrojenih opozicionarnih elemenata iz Srbije i Bosne, teško se to može proceniti iz današnje perspektive.

²⁵ Spisak članova Centralnog partijskog veća i njegovog izvršnog odbora (podvučeno) koji su bili iz Srbije i Bosne pretrpeo je sledeće izmene:

Iz njega su otpali komunisti iz Bosne Mitar Trifunović (nepoznato zašto) i Laza Vukićević (u izgnanstvu) i komunista iz Srbije **Miloš Ilić** (nepoznato zašto).

U njega su ušli komunisti iz Srbije **Miloš Trebinjac** (iz starog IO za Srbiju, redaktor Radničkih novina), **Kosta Novaković**, (član Novinarskog biroa, kooptiran 15. septembra), **Triša Kaclerović** (kooptiran 15. septembra), **Pavle Pavlović** (član uprave Beogradskog partijskog veća, kooptiran 15. septembra).

Pored toga u njega su ušli centrumaši iz Srbije **Dragiša Lapčević** (kooptiran 15. septembra), **dr Nedeljko Košanin** (kooptiran 15. septembra) i pozniji centrumaš iz Srbije **Vlada Ostojić** (iz starog IO za Srbiju).

Jednovremeno je pozniji centrumaš iz Bosne **Jovo Jakšić** koji je ranije bio samo u CPV ušao u IO. (Novi sastav centralnog partijskog rukovodstva uzet je iz članka Iz partije, Radničke novine, 21. septembar 1919, i upoređen sa sastavom iza Kongresa ujedinjenja — napomena 12 i 14 i tekst ispred napomene 14).

Na taj način Izvršni odbor Centralnog partijskog veća SRPJ(k) dobio je sledeću strukturu:

Stari, preostali članovi IO CPV

Komunisti	Pozniji centrumaši	Centrumaši
Filip Filipović (u zatvoru)		dr Živko Topalović (u vojsci)
dr Sima Marković		Negoslav Ilić
Vlada Bogdanović		

Novi članovi

Miloš Trebinjac	Jovo Jakšić	Dragiša Lapčević
Kosta Novaković	Vlada Ostojić	dr Nedeljko Košanin

Dakle, na mesto dva odsutna došli su njihovi zamenici (IO sačinjavaju 9 lica), s tim da će »kad se njihovi članovi vrate iz njega istupiti odgovarajući broj članova«. (Iz partije, Radničke novine, 21. septembra 1919).

Interesantno je kako D. Lapčević u svom memoarskom rukopisu iz 1926—1927. godine opisuje taj svoj povratak u rukovodstvo pokreta.

On kaže: »Mnogima je drugovima bilo krivo što sam uopšte dao ostavku na izbor u Partijsku upravu. Oni nisu mogli razumeti, da moje mesto ne može biti u Partijskoj upravi, kad su oni primili, nesvesno razume se, mnoge odluke, koje su u savršenoj

suprotnosti sa stanovištem Srpske socialne demokratije. Najzad navale na mene da me optiraju u Centralno partijsko veće; njihovom navaljivanju nisam se mogao odupreti.

Dobro i da se privremeno primim; ali ćete videti da tu nikakve zajednice ne može biti; pre ću ja otud nego li tamo.«

Na drugi dan plenuma, 16. septembra 1919, Lapčević je dobio pismo s tim datumom u kome ga IO Centralnog partijskog veća (sekretar M. Trebinjac) izveštava o kooptiranju i traži: »Molimo te da nam odmah odgovoriš da dobijemo odgovor još danas pre podne«, na koga je on, kao što se iz svega vidi, odgovorio, da prihvata učešće u rukovodstvu pokreta.

²⁶ Dva člana Novinarskog biroa (čiji su članci objavljivani u svim partijskim listovima bez ikakve izmene) Milica Đurić-Topalović i Jovo Jakšić postepeno su prelazili na opozicionu stranu. Pored njih su u vreme Kongresa ujedinjenja bili izabrani u Novinarski biro demagoški revolucionar, u stvari centrista Z. Topalović i komunisti K. Novaković (Centralno partijsko veće, Radničke novine, 8. maj, 1919.)

Sredinom septembra 1919, na pomenutom septembarskom plenumu Centralnog partijskog veća od 15. do 16. septembra te godine Novinarski biro je proširen ulaskom tri nova člana, dvojice reformista, Zdravka Todorovića i Dragiše Lapčevića, i jednog komuniste dr Živka Jovanovića (Iz partije, Radničke novine, 21. septembar 1919).

²⁷ ARPJ, 21623.

²⁸ To nikako ne znači da je M. Belić, čiji se potpis javlja samo ovde, bio organizacioni sekretar Izvršnog odbora CPV, čiji član nije bio. On je mogao da bude dva dana posle plenuma samo administrativni sekretar — pisar ovog odbora.

Pojava ovog potpisa može se protumačiti i kao nedovoljno diferenciranje Pokrajinskog i Centralnog izvršnog odbora Partije, pošto su i Trebinjac i Belić bili članovi Pokrajinskog izvršnog odbora (vidi napomenu 17).

²⁹ Zato npr. partijsko rukovodstvo nije dovoljno oštro reagiralo na novi val terora (ARPJ, fond KI, 1919).

³⁰ Prve mere za eliminaciju oportunističkih i jačanje komunističkog krila pokreta bile su prihvaćene od strane revolucionarnog vođstva, još pre ulaska grupe Lapčević—Košanić, u odnosu na Dalmaciju.

Na zahtev centralnog partijskog rukovodstva, stari predstavnici Dalmacije (S. Vidović i A. Prkušić) dali su ostavke na članstvo u Centralnom partijskom veću. To se pominje u pismu upućenom iz Splita 6. oktobra 1919. Centralnom partijskom veću SRPJ(k) (Arhiv Muzeja narodne revolucije u Splitu). Na njihova mesta došla su nova lica (A. Domazet i I. Baljkas) izabrana na Pokrajinskoj godišnjoj skupštini Partije 3. avgusta 1919. (Oslobođenje, 8. avgust 1919).

³¹ Vidi napomenu 25.

³² Iz partije, Radničke novine, 21. septembar 1919.

³³ Centrumaški elementi iz Hrvatske bili su krajem 1919. u ofanzivi. Oni su u to vreme preuzeli u svoje ruke Pokrajinski sindikalni izvršni odbor. Na sednici Izvršnog odbora Pokrajinskog radničkog sindikalnog vijeća održanoj 22. decembra 1919. imenovani su sami centrumaši, i to: za stalnog tajnika J. Ovčariček, za predsednika M. Kajba, za potpredsednika P. Marjanović, za blagajnika G. Brušnjak, a za perovođu V. Pfeiffer (Nova istina, 1. januar 1920; Građa za povijest... II, 201).

U vezi s tom promenom izmenio se i sastav Centralne instance (verovatno usled promene Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije).

Na plenumu partijskog i sindikalnog veća Jugoslavije održanog 8. februara 1920. godine u Zagrebu, pojavljuju se pored dvojice komunisti, bivših članova Centralnog veća, N. Smoljanovića i A. Tajkova (koji su se verovatno vratili iz zatvora) pozniji centrumaš iz Srbije Milica Topalović (koja je na Kongresu ujedinjenja izabrana u Novinarski biro), centrumaš iz Hrvatske S. Delić (verovatno ušao u Centralno partijsko veće) i grupa zagrebačkih centrumaša M. Kajba, P. Marjanović i J. Ovčariček, verovatno iz sastava Centralnog radničkog sindikalnog veća.

(Konstatacije učinjene na osnovu upoređenja novog sastava Centralne instance objavljenog u Građi za povijest... II, 202, sa sastavima iz vremena Kongresa ujedinjenja i septembarskog plenuma).

³⁴ U pismu Aleksandra Ratkovića upućenom iz Bitolja 21. decembra 1919, poznatom partijskom opozicionaru Radivoju Raduloviću, stoji: »Zbilja Stole mi reče da vi 'Kauckovci' ćete na plenumu da uzmete pokret u svoje ruke?! Može, može ali kada

dosledno Kautskom pridete III internacionali pa kao onaj zabludeli sin pridete i tražite pokajanje od tih Don Kihota i anarhista«. (AIRPS, zbirka R. Radulovića, br. 65).

U pismu Dragutina Simonovića upućenom iz Prilepa 22. januara 1920. Radivoju Raduloviću apostrofiraju se komunisti na sledeći način:

»Javi mi dokle misle da igraju ovako. Valjda dok ne uzmemom vlast u šake.« (AIRPS, zbirka R. Radulovića, br. 70).

³⁵ Sloboda, 15. i 17. maj 1919; Građa za povijest...I, 35—36.

Zato je i Vračarska sekcija Partije u sporazumu s izvršnim odborima Pokrajinskog i Centralnog partijskog veća odbila da obnovi članstvo Muzikravića u Partiji, izjednačujući obnovu članstva s prijemom novog člana. U ovom slučaju je javni rad Muzikravića, kao i njegovo držanje prema Partiji bilo takvo da je isključivalo mogućnost njegovog prijema.

³⁶ Članak: N. Košanin, Red u partiji, Radničke novine, 20. decembar 1919.

N. Košanin je tvrdio da Partija nije prestala da postoji ratnim prekidom. Zato u slučaju da se u roku od tri meseca po povratku u zemlju obnove članski uloži članstvo ostaje. Zato rešenje o isključenju iz članstva može da donese šodno Statutu samo partijski sud.

³⁷ S. Marković, Red u partiji, Radničke novine, 4. januar 1920.

S. Marković je ukazao da je u vreme kad su nekoliko hiljada komunista ležali u zatvorima Muzikravić pisao čisto provokatorske članke i opravdavao sva policijska nasilja protiv pokreta.

Napominjemo da je D. Lapčević ispaio iz rukovodstva pokreta negde u to vreme baš usled sukoba oko slučaja S. Muzikravića. U svom memoarskom rukopisu iz 1926—1927. godine govoreći o svom izlasku iz članstva IO Centralnog partijskog veća, on kaže: »Razume se da zajednice nije moglo biti ni od korova; ja sam posle nepunih mesec dana [S. D. u stvari oko tri i po meseca, od sredine septembra do kraja decembra] položio ostavku na članstvo u Centralnom partijskom veću na slučaju druga Save Muzikravića.« (ARPJ, MGO, 722).

³⁸ U pitanju su bile tri rezolucije:

- 1) Rezolucija o zadacima komunističkih i socijalističkih partija Balkana,
- 2) Rezolucija o prilasku Balkanske komunističke federacije Komunističkoj internacionali,
- 3) Rezolucija o vezama i koordiniranoj akciji među partijama.

Ove tri rezolucije prikazane su na Vukovarskom kongresu kao jedna trodelna rezolucija. (Uporedi: Komunističeskij internacional, 1920, str. 2215-6 i Odluke Drugog kongresa KPJ, Zagreb, 1920, str. 19).

³⁹ Izvršni odbor SRPJ(k) izvestio je IO Kominterne o opoziciji Ž. Topalovića i N. Košanina. Pri tome je za sve tri rezolucije Treće balkanske konferencije (koje su kasnije bile prihvaćene na Vukovarskom kongresu grupirane u jednu rezoluciju koja se javlja kao sastavni deo Rezolucije o političkoj situaciji i zadacima KPJ — Odluke Drugog kongresa KPJ, str. 19—23) tekstuelno rekao: »I ako su se kod nas drugovi Topalović i Košanin izjasnili najodlučnije protiv tih odluka, mi... (oštećeni deo rečenice) jednoglasno usvojiti«, valjda: mi ostali hteli smo ih jednoglasno usvojiti. (Izveštaj Izvršnog odbora SRPJ(k) od 26. marta 1920, ARPJ, fond KI, 1920/1).

Nasuprot tome Ž. Topalović kaže o ovoj grupiranoj rezoluciji: »Većina članova našega staroga Izvršnog odbora se nije mogla složiti sa njom«. — Ž. Topalović, Akcioni program Komunističke partije Jugoslavije, Beograd, 1920, str. 9.

^{39a} ARPJ, fond Korać, 104.

⁴⁰ Ž. Topalović je imao klasni prilaz i isključivao klasnu saradnju s buržoazijom. On je pisao: »Politička partija proletarijata ne može i ne sme biti kratkovida, niti u okviru buržoaskog društva i njegove ustanove očekivati korenite preobražaje položaja radničke klase.« Nade proletarijata ne treba vezivati za učešće i broj njegovih poslanika u parlamentu, već za porast »stvarne sile«. »Parlamentarna akcija, učešće u izbornim borbama i predstavničkim telima za političku partiju proletarijata ima samo dotle; u toliko značaja i smisla u koliko može da posluži razvijanju klasne svesti i revolucionarne energije, jačanju socijalističke štampe i socijalističkih organizacija...

Parlamentarni rad može, ako se protka revolucionarnim duhom da bude vrlo dobro sredstvo za odvajanje proletarijata od buržoazije, za njegovo klasno organizovanje i prosvetavanje, za razviće njegove klasne svesti, a u izvesnim revolucionarnim periodima sredstvo za razvijanje revolucionarnih energija... Sve zavisi od toga

kakvim ćete duhom ispuniti sredstva kojim se služite.« (Ž. Topalović, Za učešće u izborima, Radničke novine, 23. decembar 1919).

J. Jakšić je bio za bezuslovno učestvovanje na svim izborima i u predstavničkim telima »bez obzira na to da li se radi o opštini, parlamentu, konstituenti itd. i bez obzira na 'prilike' i 'situaciju', dokle god potpuno ne osvojimo političku vlast«, sve »dok postoji buržoasko društvo«. (J. Jakšić, Za, Radničke novine, 26. decembar 1919).

Z. Todorović je bio protiv unošenja u mase »iluzije o tome što opština može da učini za svoje članove... a što bi smo mi socijalisti kroz nju mogli učiniti za dobro stanovništva«.

On je za političko korišćenje klasne prakse buržoazije, da bi se mase uverile »da se samo radikalnim preobražajem današnjih odnosa može doći do oslobođenja iz patnji i haosa u kapitalističkom društvu«. (Z. Todorović, Povodom opštinskih izbora, Radničke novine, 27. decembar 1919).

T. Manojlović, sekretar šabačke partijske organizacije, bio je za učešće na izborima »radi agitacije za naše komunističke ideje« ali da u upravu ulaze »samo izabrane manjine... da se ni u jednoj opštini ne primi uprava u slučaju da se dobije većina«. (T. Manojlović, Pre referenduma, Radničke novine, 27. decembar 1919).

Da je Milica Đurić-Topalović u to vreme još uvek stajala na revolucionarnim pozicijama, vidimo između ostalog i po tome što je ona odbacivala učešće na opštinskim izborima. (Milica Đurić-Topalović, Protiv, Radničke novine, 31. decembar 1919).

⁴¹ Stari partijski reformistički opozicionar, »novovremec« R. Radulović vodi veliku prepisku održavajući veze sa centrumašima iz provincije.

Poznati centrumaš D. Simonović javio mu je iz Prilepa, mesta u čijoj je partijskoj organizaciji razvijao svoju aktivnost: »Inače uprava je centrumaška jer usvaja svoju taktiku: **ne direktnu akciju već revolucionisanje glava za uspeh socijalizma**... Prema tome idući kongres će dobiti ovde 2—3 delegata koji će zastupati to gledište.« (Pismo D. Simonovića upućeno iz Prilepa 22. januara 1920. Radivoju Raduloviću, AIRPS, fond R. Radulovića, br. 70).

Poznati antikomunista Sava Muzikravić pisao mu je 4. februara 1920. da će kroz nedelju dana štampar poslati 250 primeraka poznate Muzikravićeve antikomunističke knjige »Za taktiku socijalne demokratije«, čije se štampanje završavalo, s tim da ih rasturi u Beogradu.

U tom pismu govori o tome da se za pomoć u rasturanju obrati Mariću, a da će Žika Palivakić razgovarati o tome s nekim Ilićem iz Monopola.

U pitanju je knjiga: Sava Muzikravić, Za taktiku socijalne demokratije, Novi Sad, str. 103 [predgovor: septembar 1919].

Jednovremeno javlja da je završio brošuru »Principijelna i taktička pitanja« koja će verovatno biti ođštampana do polovine marta. (Pismo S. Muzikravića upućeno iz Niša 4. februara 1920. Radivoju Raduloviću, AIRPS, fond R. Radulovića br. 35).

U sledećem pismu S. Muzikravić konstatuje: »Dakle na kongres!«; govoreći o tome da »treba raditi za pobedu našeg gledišta« i za ujedinjenje celokupnog proletarijata te pominje rešenje slovenačkih socijalista u prilog poslednjeg.

Jednovremeno pominje susret s Acom (Pavlovićem) u Nišu i pita:

»Misli li drug Lapčević da izađe iz rezerve sad pred kongres? Bilo bi potrebno.« (Pismo S. Muzikravića upućeno iz Niša 1. marta 1920. Radivoju Raduloviću, AIRPS, fond R. Radulovića, br. 36).

⁴² Iz partije, Uprava mesne partijske organizacije u Beogradu, Radničke novine, 15. mart 1920.

Od šest članova uprave i tri člana finansijske kontrole konstituisane 7. marta 1920. centrumaškoj grupi pripadaju samo T. Milojević (blagajnik) i B. Bračinac (član uprave).

Tek na skupštini ove organizacije održanoj posle Vukovarskog kongresa, 30. jula 1920 (Izbor: Radničke novine, 24. juli 1920; Konstituisanje: Radničke novine, 27. juli 1920.) izabrana je homogena komunistička lista.

⁴³ Ovaj partijski izveštaj koji nosi pečat IO SRPJ(k) potpisuju:

stari članovi IO: dr Sima Marković, Kosta Novaković, Miloš Trebinjac i **novi članovi IO:** Pavle Pavlović (ranije član CPV, glavni sekretar CRSV), Živko Jovanović (ranije u Novinarskom birou), Života Milojković (redaktor Radničkih no-

vina) i Mihajlo Todorović (sekretar uprave beogradske partijske organizacije konstituisane 7. marta 1920).

(Vidi: ARPJ, fond KI, 1920/1).

Dva člana IO čiji potpisi odsustvuju treba tražiti među sledećim licima: Filip Filipović, komunista iz Beograda, dr Živko Topalović, centrumaš iz Beograda, Vlada Bogdanović, komunista iz Beograda, Jova Jakšić, pozniji centrumaš iz Bosne, Vlada Ostojić, pozniji centrumaš iz Beograda, i Negoslav Ilić, centrumaš iz Beograda.

Najverovatnije je da su to bili:

Filip Filipović, koji nastupa na Vukovarskom kongresu kao sekretar Partije. (On potpisuje i pismo IO SRPJ(k) od 1. juna 1920. upućeno IO JSDS (Propagandna knjižica JSDS: Mi in komunisti).

Dr Živko Topalović koji je jedan od dvojice rukovodilaca pretkongresne diskusije postavljenih od CIO (Pred partijski kongres, Radničke novine, 15. maj 1920), koji se pominje u partijskom izveštaju podnetom Vukovarskom kongresu kao »član Izvršnog odbora«, koji je »bio 7 meseci u Makedoniji«. (Progoni članstva CIO i CPV, Dodatak, br. 147, Radničkih novina, 19. juni 1920); ili

Vlada Bogdanović koji je bio u periodu 1919—1920. u svim ostalim sastavima ovog rukovodstva, pripadao komunističkoj većini i nije dolazio ni u kakav sukob s njom.

⁴⁴ U to vreme plenum CPV uputio je poziv za partijski kongres u Vukovaru, koji se prema prvobitnom planu imao održati 23—27. maja 1920 (Radničke novine, 24. februar 1920).

Gotovo istovremeno plenarna sednica CRSVJ od 9. do 10. februara 1920. donela je načelnu odluku, a njen Izvršni odbor sazvaio je sindikalni kongres za 25—28. maj 1920 (Radničke novine, 3. i 11. mart 1920).

Kasnije su oba kongresa usled brutalnih i dugotrajnih napada na radnički pokret odloženi za juni 1920 (Radničke novine, 15. maj 1920).

Sindikalni kongres zbog rovarenja hrvatskih centrumaša nije ni bio održan.

⁴⁵ To je rekao Dr Živko Jovanović u kongresnoj diskusiji. (Izveštaj sa kongresa, Radničke novine, 6. juli 1920).

⁴⁶ U pismu Aleksandra Ratkovića upućenom iz Bitolja 20. maja 1920. godine Radivoju Raduloviću, pominju se dva pisma samog R. Radulovića u kojem je on tražio »da delegiramo Dr Đurića, Dr Živkovića i Nikolića?!« (S. D.: Prva dvojica su poznati ratni socijalpatrioti, dr Dragiša Đurić i dr Milutin Živković, a treći je Nikola Nikolić. Sva trojica su bili zagriženi antikomunisti, kasnije potpisnici Manifesta opozicije.) Na to Ratković dodaje: »Ko njih poznaje ovde u Bitoljskom pokretu? i šta su oni uradili za ovaj pokret, pa da budu delegati ovd. članova, a šta su u opšte?«, osuđuje ovakve metode i kaže: »To ti strahovito zaudara na birokratizam i taktiku buržoaskih prestoničkih pajtaša; Zar možete tim vašim evoluiranjem da idete stopama radikala?«

Posle objašnjenja nekog Pavlovića (možda Ace Pavlovića?) izabrani su kao delegati drugi centrumaši: Kosta Stevanović, Milica i Živko Topalović. (AIRPS, fond R. Radulović, br. 63).

Pri tome ne treba zaboraviti da su Živko i Milica Topalović politički radili u Bitolju u toku 1919. godine za vreme Živkove mobilizacije.

Interesantno je da se u to vreme i sam A. Ratković izjašnjava protiv centrumaša. On piše:

»Iskreno ti velim, čovek se mora čuditi vašem radu. Vi 'kauckovci' što radite i govorite, opazate li da isto to govore i rade Knežević, Korać i drugi samo otvorenije?

Da li ste vi komuniste ili social-? patr. [ioti] ili desn [ičari] ili niste ni jedno ni drugo već nešto treće?

Da te ovako upitam dađe mi povoda, ona ranija diskusija oko naše forme, gde si ti sa Ristom zastupao gledište da se ne stavlja 'komunista' da se ne bi zamerili politici, a i ovo pismo u kome veliš da delegiramo...

I ja sam jedan od onih 'neko' što tvrdite da smo sada u revolucionarnom periodu i da može revolucija sutra izbiti, samo naravno mi ga ne shvatamo tako bukvalno kao vi; može sutra, može stvarno sutra doći a može i posle nedelje, mesec, godine dana doći...

Ja ne mogu u bob da gledam i da kažem čas i minut kada će revolucija doći ali mogu da posavetujem u 'porodilju' šta da radi da porođaj olakša i da stavim sve svoje sile u službu tog novorođenčeta.« (AIRPS, fond R. Radulović, br. 93).

⁴⁷ Među centrumašima posebno veliku aktivnost razvijaju ratni socijalpatrioti. Pored kasnijih potpisnika Manifesta opozicije Ace Pavlovića, dr Milutina Novakovića, dr Dragiše Đurića (za njihovu aktivnost vidi napomenu 46), u koje treba uračunati i kolebljivce Voju Pekovića (glavnog krivca za toleriranje pariske socijalpatriotske aktivnosti pod firmom SSDP, koji je dugo bio u socijalpatriotskim vodama), među aktivnim centrumašima srećemo Savu Muzikravića koji je tada bio van Partije. On naknadno ulazi u centrumaški Privremeni akcioni odbor u isto vreme kad i D. Lapčević, V. Peković, D. Đurić, J. Jakšić i R. Jovanović (*Socijalist*, 5. februar 1921).

⁴⁸ Tako npr. među centrumašima susrećemo nekoliko »novovremaca«: Radivoja Radulovića (potpisnika Manifesta opozicije), kao i lica koja su se u centrumaškoj štampi javno solidarisala s ovim Manifestom, mada nisu bila uključena u njihove potpisnike: Mihajla Paunovića, Milana Mihajlovića. (Uporedi: *Socijalist*, 26. decembar 1920. i 26. januar 1921. i S. Dimitrijević, Radovan Dragović, (separat predgovora izabranih članaka R. D.) Beograd, 1954, str. 114).

⁴⁹ Među kasnijim centrumašima susrećemo sledeće članove uprava sindikalnih saveza (potpisnici Manifesta opozicije su podvučeni):

U Savezu živežarskih radnika

1. Miloš Nikolić (član Centralne uprave, kandidat na centrumaškoj listi 6. marta 1921)

U Savezu metalnih radnika

2. Milan Mirić (predsednik Centralne uprave)
3. Blagoje Bračinac (sekretar Centralne uprave)
4. Risantije Jovanović
5. Stevan Mitrović (član finansijske kontrole)

U Savezu kožarskih radnika

6. Negoslav Ilić (potpredsednik Centralne uprave)

U savezu monopolskih radnika

7. Miloš Ristović

(Podaci su delimični. Oni su uzeti iz raznih izveštaja sindikalnih kongresa iz druge polovine 1920).

Centrumaški apel za otvaranje sindikata objavljen u martu 1921. godine potpisuju četiri člana CRSVJ: D. Pešić, V. Ostojić, M. Belić i J. Jakšić.

Neki drugi »članovi sindikalnih uprava«:

8. Miloš Timotić
9. Luka Pavićević
10. Sofija Levi
11. Stevan M. Stanojević
12. Petko Spasić
13. Vladislav Banković
14. Milisav Radovanović

i pet već pobrojanih »članova sindikalnih uprava«: B. Bračinac, R. Jovanović, N. Ilić, S. Mitović i M. Mirić (Za otvaranje sindikata, *Socijalist*, 26. mart 1921).

U jednom pismu V. Ostojića od 21. oktobra 1920. nalazimo hiperboličnu formulaciju:

»Svi sindikalni funkcioneri su sa nama, svi stari članovi organizacije su sa nama, a tako ti je i u Bosni.« (Pismo V. Ostojića upućeno iz Beograda 21. oktobra 1920. S. Vidoviću u Split; Institut za istoriju radničkog pokreta Dalmacije, Split).

Da je to netačno vidimo po tome što smo u svim pomenutim centralnim sindikalnim upravama našli veliki broj sigurnih komunista iz Srbije. Tako npr. našli smo:

U Savezu živežarskih radnika

1. Franca Eizenhauera
2. Peru Perišića
3. Đorđa Kartarevića (člana finansijske kontrole iz Leskovca)

U Savezu metalnih radnika

4. Vladu Mirića
5. Miodraga Manojlovića (člana finansijske kontrole)

U Savezu građevinarskih radnika

6. Mihajla Perovića

U Savezu drvodeljskih radnika

7. Lazu Stefanovića (sekretara Centralne uprave)

U Savezu kožarskih radnika

8. Milorada Brajevića

U Savezu krojačkih radnika

9. Stojana Stankovića (sekretara Centralne uprave)

10. Vlajka Martinovića

11. Milana Martinovića (člana finansijske kontrole koji je tek u 1921. prišao centrušašima)

Podaci su nepotpuni.

⁵⁰ Centrumaški proglas: Radnicima i radnicama Bosne i Hercegovine, datiran 1. marta 1921. godine, potpisali su (lica koja se pojavljuju i na listi 187 lica iz Sarajeva koji su se »potpuno saglasili sa Manifestom opozicije« podvučena su) sledeći partijski i sindikalni funkcioneri iz Bosne i Hercegovine:

Članovi Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije:

1. **Franjo Raušer**
2. **Bogdan Krekić**
3. Mirko Obradović (7. jula 1920. član starog Pokrajinskog IO Partije; član Centralne uprave Saveza metalnih radnika)
4. **Jovo Jakšić**

Članovi Pokrajinskog radničkog sindikalnog veća:

5. **Rudolf Fatner**
6. **Dragutin Bučar**
7. **Živorad Glasović**
8. **Đuro Močević**
9. **Bogdan Krstić**

Članovi starog Pokrajinskog IO Partije:

10. **Savo Kapor**
11. **Sreten Jakšić**
12. **Panto Krekić** (Nema ga u toj funkciji 7. jula 1920... verovatno na mesto Stepana Dušaka; vidi br. 24)
13. **Anton Veroneze**
14. **Mato Starčević**
15. **Anka Tamel**
16. **Dr Mojsije Zon** (pominje se 7. jula 1920. u toj funkciji; Nalazi se na listi 62 i 187 centrušaša, ali ne i na ovoj listi od 1. marta 1921).

Članovi građevinarskog odbora:

17. **Vinko Žižmond**
18. Franjo Pahor (član Centralne uprave Saveza građevinarskih radnika)
19. **Rudolf Stuhlik**
20. **Josip Mele**
21. **Đuro Fikajs**
22. Jakov Belina
23. Andrija Arčan

Članovi kožarsko prerađivačkog odbora:

24. **Stjepan Dušak** (bio član predvukovarskog Pokrajinskog IO Partije; vidi zapisnik sa sastanka 7. jula 1920)
25. **Leon Atijas**
26. **Lazar Ridušić**
27. **Muharem Đulepa**

Članovi drvodeljskog odbora:

28. **Petar Medić**
29. **Veljko Kraguljević**
30. **Živko Trifković**
31. **Milentije Milivojević**
32. **Milan Katić**

Članovi krojačkog odbora:

33. **Mato Kovačević**
34. Ivan Uger
35. **Mirko Nezić**
36. Julije Paloš
37. **Mitar Janjić**
38. Silvije Katan
39. **Vlado Turubatović**
40. **Milan Kurtović**

Članovi odbora brijačkih radnika:

41. **Stevan Dragić**
42. **Ivan Peterlin**
43. Stevan Popović
44. Mitar Radojević

Članovi odbora gradskih radnika:

45. **Špiro Rašević**
46. **Marko Lazić**
47. Tomo Lasić
48. Nikodim Čolić

Članovi odbora živežarskih radnika:

49. **Đuro Kralj** (član Centralne uprave ovog Saveza)
50. **Pero Sukrić** (član finansijske kontrole Centralne uprave ovog saveza)

Članovi odbora fabričkih i monopolskih radnika:

51. **Aćim Vlačo**
52. **Kosta Jovanović**
53. Rade Pavlović
54. **Kosta Markičević**

Za proglas od 1. marta 1921. (*Socijalist*, 18. i 20. mart 1921).

Za listu od 187 lica potpisanih na izjavi 22. decembra 1920. na suđenju grupi od 62 centrumaša iz Sarajeva koji su se solidarisali s Manifestom opozicije već u samoj brošuri: Isključenje opozicije KPJ u Sarajevu (*Socijalist*, 14. januara 1920).

Za listu članova bivšeg Pokrajinskog IO Partije na dan 7. jula 1920: Likvidacija Pokrajinskog IO Partije za Bosnu, Hercegovinu i Crnu Goru (*Glas Slobode*, 10. juli 1920).

Ostale dopune uzete su iz raznih izveštaja sindikalnih kongresa iz druge polovine 1920. Oni su delimični.

Likvidacioni odbor, tj. odbor koji je 7. jula 1920. izvršio likvidaciju starog Pokrajinskog IO Partije za Bosnu, Hercegovinu i Crnu Goru, tj. preuzeo njegove funkcije, sačinjavali su sledeći komunisti: Vojislav Đorđević, Martin Đermić, Ivan Krndelj, Vasa Srzentić, Đura Miljević, Bogoljub Čurić, član novog Centralnog partijskog veća, i Đuro Đaković, član novog Centralnog partijskog veća.

(Likvidacija Pokrajinskog IO Partije za Bosnu, Hercegovinu i Crnu Goru, *Glas Slobode*, 10. juli 1920).

Napominjemo da se 7. jula 1920. kao članovi starog PIO Partije za Bosnu, Hercegovinu i Crnu Goru pominju pored navedenih centrumaša komunisti Bogoljub Čurić i Milan Jokić (čije političko opredeljenje nismo uspjeli da utvrdimo — verovatno komunisti).

⁵¹ Toj svrsi poslužilo je pojačano izdavanje komunističke literature, koje je predstavljalo ne samo elemenat izgradnje partijskih kadrova, veći i svojevrsnu pripremu obračuna sa centrumašima.

O broju ovih izdanja vidi: S. Dimitrijević, Velika socijalistička Oktobarska revolucija..., str. 77—79 i 92—93.

⁵² Vidi: S. Dimitrijević, Velika oktobarska socijalistička revolucija i razvitak klasne borbe i revolucionarnog pokreta na jugoslovenskim teritorijama u toku prvog svetskog imperijalističkog rata i u novostvorenoj zajedničkoj državi, poseban otisak iz zbornika Prilozi za istoriju socijalizma, V, Beograd, 1968, str. 92.

⁵³ Ž. Topalović, Ruska revolucija i njene osobine, Radničke novine, 15. juni 1920 (1. nastavak).

⁵⁴ Isto, Radničke novine, 16. juni 1920 (2. nastavak).

⁵⁵ Isto, Radničke novine, 18. juni 1920 (3. nastavak).

⁵⁶ V. Ostojić, Treba li menjati tip i sistem naših organizacija, Radničke novine, 26. maj 1920 (1. nastavak).

⁵⁷ Isto, Radničke novine, 27. maj. 1920 (2. nastavak).

⁵⁸ S. Jakšić, Vratimo se Kongresu ujedinjenja, Radničke novine, 8. juni 1920.

⁵⁹ M. Stefanović, Teorija i prakтика, Radničke novine, 9. juni 1920.

⁶⁰ M. Belić, Praktični rad i akcije pokreta, Radničke novine, 11. juni 1920.

⁶¹ J. Jakšić, Akcioni program partije, Radničke novine, 12. juni 1920 (1. nastavak).

⁶² Isto, Radničke novine, 13. juni 1920 (2. nastavak). Postoji i 3. nastavak u Radničkim novinama, 15. juni 1920.

⁶³ U pretkongresnoj diskusiji on je objavio sledeće napise:

1) Pred partijski kongres [uvodni članak polemike], Radničke novine, 14. maj 1920.

2) Revolucionarni marksisti i iskustva iz revolucije [protiv stavova Ž. Topalovića], Radničke novine, 22—27. maj i 29. maj — 2. juni 1920 (8 nastavaka).

3) Komunisti i centrušaši [kontra odgovor Ž. Topaloviću], Radničke novine, 3—4. juni 1920 (2 nastavka).

Najglavniji članci Ž. Jovanovića iz ove serije preštampani su u knjizi: Članci i govori Dr Živka Jovanovića, Beograd, 1957, str. 141—185.

⁶⁴ Njegova serija članaka obuhvata:

1) Umesto uvoda, i Kongres ujedinjenja, Radničke novine, 3. juni 1920.

2) Godina dana rada, Radničke novine, 4. juni 1920.

3) Program partije, Radničke novine, 5. juni 1920.

4) Organizacija i statut, Radničke novine, 6. juni 1920.

5) Unutarnja i spoljna politika i taktika partije, Radničke novine, 8. juni 1920.

⁶⁵ Filip Filipović je objavio seriju od tri članka:

1) Rusko i evropsko iskustvo, Radničke novine, 19. maj 1920.

2) O razvitku komunističkih partija, Radničke novine, 20. maj 1920.

3) Kojim putem i kakvim sredstvima, Radničke novine, 21. maj 1920.

Sva tri članka ove serije preštampana su u knjizi: F. Filipović, Izabrani spisi II, str. 457—468.

⁶⁶ To su bili:

Nedeljko Jovanović iz Pirota, Za komunističku orijentaciju, pokreta — Radničke novine, 4—5. juni 1920 (dva nastavka).

Vlada Marković, Kojim putem, Radničke novine, 10. juni 1920.

Vidosav Trepčanin iz Jagodine, Reč dve o taktici, Radničke novine, 11. juni 1920.

Rajko Jovanović, Za komunističku taktiku, Radničke novine, 12. juni 1920.

Rajko Jovanović, Za komunističku organizaciju, Radničke novine, 16. juni 1920.

Laza Stefanović, O čemu treba voditi računa, Radničke novine, 17. juni 1920.

Moša S. Pijade, Za komunizam, Radničke novine, 17. juni 1920.

Mihajlo M. Jovanović [»Mika Brada«] iz Leskovca, Marksizam i dogmatizam, Radničke novine, 18. juni 1920.

Života Milojković, Pred drugim kongresom partije, Radničke novine, 19. juni 1920.

⁶⁷ Prvi članak Ž. Jovanovića.

⁶⁸ Drugi članak Ž. Jovanovića, Radničke novine, 22. maj 1920.

⁶⁹ Isto, 25. maj 1920.

⁷⁰ Isto, 26. maj 1920.

⁷¹ Isto, 27. maj 1920.

⁷² Isto, 29. maj 1920.

⁷³ Isto, 30. maj 1920.

⁷⁴ Isto, 2. juni 1920.

⁷⁵ Prvi članak S. Markovića, Radničke novine, 3. juni 1920.

⁷⁶ Treći članak S. Markovića, Radničke novine, 5. juni 1920.

⁷⁷ Peti članak S. Markovića, Radničke novine, 8. juni 1920.

⁷⁸ Prvi članak F. Filipovića.

⁷⁹ Drugi članak F. Filipovića.

⁸⁰ Treći članak F. Filipovića.

⁸¹ Aleksandar Ratković piše iz Bitolja 20. maja 1920:

»Pozdravi Topalovića i reci mu da ovi centrumaši mnogo manevrišu sa njima kad propadnu svi aduti, oni kao kebu iz pojasa vade i poslednji i obično vele: Tako sad kažu i Milica i Živko.« (Pismo Aleksandra Ratkovića upućeno iz Bitolja 20. maja 1920. Radivoju Raduloviću, AIRPS, fond R. Radulovića, str. 63).

Da je akcija centrumaša zahvatila Makedoniju vidimo iz sledećih podataka:

1. Posle solidarisanja sa centrumašima isključeni su iz Komunističke partije Jugoslavije: Pera Jovanović, Plavev, Mladenović i još desetak njih iz Skoplja (Komunistička inkvizicija u Skoplju, Socijalist, 14. januar 1921) i Dragutin Simonović, bivši predsednik Mesne partijske organizacije u Prilepu (Izjava, Socijalist, 19. januar 1921 god. On se pominje u napomenama 34 i 41).

⁸² U pismu S. Muzikravića upućenom iz Niša 26. maja 1920. Radivoju Raduloviću stoji:

»Nije mi milo što je Dragiša nepopustljiv toliko. Ja onda ne vidim kako će naša partija da se sredi i konsoliduje! Bilo da je Dragiša u strani, bilo da je Živko. Zato neće da valja.« (AIRPS, fond R. Radulovića, br. 38).

⁸³ Stenografski zapisnik razgovora sa učesnicima.

Kada je na reformističke pozicije prešla Milica Đurić-Topalović, nismo uspeli da utvrdimo. Izgleda da je to bilo u vreme pretkongresne diskusije (Vidi napomenu 81).

⁸⁴ Struktura srbijanskih članova Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije, koji su sačinjavali ceo njegov Izvršni odbor, pokazuje da su u njemu komunisti bili u većini (svi članovi Izvršnog odbora su podvučeni).

Budući komunisti

Laza Stefanović
(blagajnik)

Milorad Barajević
Radisav Janačković
Ivan Čolović
Dragica Stefanović
Miloš Ilić

i predstavnici Centralnog partijskog veća:

Dr Sima Marković

Pavle Pavlović (kooptiran
u CPU od 15. septembra 1919.
na funkciji glavnog sekretara
CRSVJ)

Budući centrumaši

Vlada Ostojić
(sekretar CRSVJ)

Milorad Belić

Kolebljivac, krajem
1920. prelazi centrumašima

Dušan Pešić
(predsjednik CRSVJ)

Što se tiče bosanskih članova Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije, situacija je bila sasvim suprotna. Većina predstavnika ove pokrajine otišla je u centrumaške vode.

Budući komunisti	Budući centrumaši	Nismo uspeli da ustanovimo orijentaciju
	Jovo Jakšić, Sarajevo	Mato Vidović, Sarajevo
Jakov Lastrić, Sarajevo	Franjo Raušer, Sarajevo	Heđi Ignjat, Sarajevo
Gojko Vuković, Mostar	Bogdan Krekić, Sarajevo	
	Mirko Obradović, Sarajevo	

(Izvori za sastav: Centralno sindikalno veće, Radničke novine, 5. maj 1919.

Za S. Markovića: Građa za povijest sindikalnog pokreta Hrvatske i Slavonije, II, 224.

Za P. Pavlovića, Radničke novine, 21. septembar 1919).

Na Proglasu IO CRSVJ koga nalazimo u listu Novi Svijet, br. 1, od 17. jula 1920.

umesto

komuniste	i	centrumaša
Radisava Janačkovića		Milorada Belića

pojavljuje se

komunista	i	centrumaš
Dragomir Marjanović		Negosav Ilić

(Građa za povijest... II, 223 — 4).

Pored ostalog javljale su se i druge zamene pojedinih članova.

U vreme velikog železničarskog štrajka, aprila 1920, Ž. Topalović je nekog zamenjivao u Centralnom sindikalnom veću. Mesec dana kasnije on je pisao: »Ja sam kao član Centralnog sindikalnog veća...« (Ž. Topalović, Subotički događaji, Radničke novine, 16. maj 1920).

⁸⁵ Nesumnjivo je tome doprinela i izvesna prorevolucionarna, cimervaldska orijentacija radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini u 1918. godini, njihova odlučna borba protiv socijalpatriota i ministerijalista, kao i činjenica da su socijalisti ove pokrajine počeli da menjaju svoja stanovišta ne iz nekih ranijih oportunističkih stavova, već usled progona pokreta od strane vladajuće buržoazije koji su u maju 1919. imali vrlo oštre forme.

⁸⁶ Prilozi za naša sporna pitanja, Beograd, 1920, str. 52—53.

⁸⁷ Dr Sima Marković i dr Živko Jovanović upotrebljavaju na samom Vukovarskom kongresu jednu drugačiju klasifikaciju centrumaša.

S. Marković uvrštava D. Lapčevića u predratne socijaldemokrate, a Ž. Topalovića u tipične centrumaše (Izveštaj s Kongresa, Radničke novine, 7. juli 1920).

Dr Živko Jovanović kaže nešto slično: »Oni između nas, koji su protivni tome da za naš program, naše ideje i ideale pridobijemo seljake, i sa njima zajedno stupimo u rad i borbu — oni su za stare programe i stare načine borbe, ostaju i danas socijaldemokrati. Drugi neki među nama, koji primaju komunistički program, a ne primaju sredstva za njegovo ostvarenje ostaju centrumaši.« (Izveštaj sa Kongresa, Radničke novine, 23. juli 1920).

Ova, od naše nešto različita klasifikacija centrumaša proizlazi iz ocene stavova pojedinih centrumaša prema seljačkom pitanju (kriterij Ž. Jovanovića) ili usvajanju platforme III Internacionale i sovjeta (kriterij S. Markovića).

Naša klasifikacija zasniva se na njihovom odnosu prema revolucionarnoj partiji.

Za odnos svih struja prema revoluciji upoređi izlaganje J. Jakšića na Vukovarskom kongresu (Izveštaj sa Kongresa, Radničke novine, 18. juli 1920).

Napominjemo da tvrdnje da D. Lapčević i njegovi sledbenici stoje na gledištu stare socijaldemokratske partije (koja je po njima revolucionarna) ne znači da je u pitanju socijalistička desnica. Pravu socijalističku desnicu tada nazivanu socijaldemokrati, u to vreme sačinjavaju ministerijalistički elementi, oni koji stoje na stanovištu klasne saradnje čak i onda kada nisu u vladi.

⁸⁸ To se najbolje vidi iz činjenice da su i komunisti i centrumaši nastupili sa svojim projektom Akcionog programa, kao i to što su osporavali pravo Kongresa da prihvati nov partijski program bez diskusije u organizacijama (Lapčević i Topalović).

⁸⁹ Vidi tektsove ispred napomena 67, 75, i zaključak iza napomene 80.

⁹⁰ U tom pismu podvlači se da su progoni pokreta još više revolucionisali mase, i kaže: »Eto zašto mi svi optužujemo F. Filipovića koji pokušava da odigra ulogu mosta među nama i celim pokretom koji je sa nama, s jedne strane, i Topalovića sa malom grupom, s druge strane. Topalović, na primer, tvrdi da u Jugoslaviji nema neophodnih uslova za revoluciju dok mi, oslanjajući se na masu činjenica, tvrdimo da je revolucija jedini izlaz iz haosa koji vlada u Jugoslaviji i čitava naša akcija je, shodno tome, upravljena na pripremu i organizaciju revolucije.« (ARPJ, fond KI, 1919/8).

⁹¹ ARPJ, Memoarska izjava N. Grulovića, Stenografske beleške sastanka učesnicima Kongresa ujedinjenja održanog 6. februara 1959. godine, str. 19—20.

⁹² Memoarska izjava N. Grulovića — ARPJ, Stenografska beleška sastanka s učesnicima Kongresa ujedinjenja održanog 6. februara 1959, po podne, str. 19, 20, 33—34;

Upoređi odgovor S. Markovića N. Košaninu — napomena br. 37.

⁹³ S tim razmimoilaženjima među samim komunistima možda bi se moglo povezati i to što se potpis F. Filipovića ne nalazi na pismu IO SRPJ(k), upućenom 26. marta 1920. Kominterni. (Vidi napomenu 43).

⁹⁴ Diskusija D. Lapčevića — Izveštaj sa kongresa..., Radničke novine, 4. juli 1920.

⁹⁵ Isto, Radničke novine, 4. juli 1920. i Deklaracija D. Lapčevića, Radničke novine, 9. juli 1920.

⁹⁶ Deklaracija D. Lapčevića, Radničke novine, 9. juli 1920.

⁹⁷ Diskusija D. Lapčevića na vukovarskom kongresu, Radničke novine, 4. juli 1920. i Deklaracija D. Lapčevića, Radničke novine, 9. juli 1920.

⁹⁸ Diskusija Ž. Jovanovića na Vukovarskom kongresu, Radničke novine, 6. juli 1920.

⁹⁹ Diskusija Ž. Topalovića na Vukovarskom kongresu, Radničke novine, 6. juli 1920.

U diskusiji su nastupili i neki drugi centrumaši iz Srbije i iz Makedonije (Kosta Stevanović). Neki od njih su nastupili s antirevolucionarnih pozicija (npr. Luka Pavićević, koji je bio protiv novog programa, Treće internacionale i širenja Partije na sitne sopstvenike, pošto je navodno zato propala Mađarska revolucija).

Drugi su jednostavno predlagali da se program i statut skine s dnevnog reda, ostajući na pozicijama Kongresa ujedinjenja (B. Krekić).

Treći su ustajali protiv nekih njegovih odredbi u istom duhu (M. Zon i Kosta Stevanović), negirali postojanje uslova za izvođenje socijalne revolucije (M. Kaljević) ili bili protiv napuštanja čisto radničkog karaktera Partije (Kosta Stevanović). — Izveštaj sa kongresa..., Radničke novine, 6. i 7. juli 1920.

¹⁰⁰ Napominjemo da na jednom mestu Ž. Topalović ispravlja pogrešan naslov pod kojim je centrumaški projekt akcionog programa bio objavljen.

On kaže da njegova knjiga nije akcioni program već predlog za akcioni program KPJ, koji je na Kongresu ostao u manjini. (Ispravka, Radničke novine, 17. septembar 1920).

¹⁰¹ Diskusija Ž. Topalovića o akcionom programu, Izveštaj sa kongresa..., Radničke novine, 14. juli 1920.

Ž. Topalovića su podržali:

M. Belić koji je insistirao na nesposobnosti masa da vode revolucionarne akcije, pošto su neprosvećene. »Prosvetiti ih možemo najbolje vođenjem akcija koje proističu iz svakodnevnog života.«

J. Jakić, koji je tvrdio da tadašnja Partija nije nova, komunistička, već stara socijaldemokratska, koji se slagao s Topalovićem o pitanju akcionog programa, negirao da je zemlju obuhvatila jaka kriza kapitalizma, tvrdio da je savez sa seljacima nemoguć; i Slovenac R. Golouh (Izveštaj sa kongresa..., Radničke novine, 15, 16. i 18. juli 1920).

¹⁰² Isto, Radničke novine, 23. juli 1920.

¹⁰³ Isto, Radničke novine, 7. juli 1920.

Na glasanju je odbijen i Ž. Topalovićev predlog partijskog referenduma o novom programu »ogromnom većinom glasova«.

¹⁰⁴ Kongres je odbacio i molbu S. Muzikravića za povraćaj u članstvo. Isto, Radničke novine, 27. juli 1920.

¹⁰⁵ Vidi: S. Jakšić, O ujedinjenju na platformi Treće internacionale i njegovo plediranje za jedinstvo (Isto, Radničke novine, 27. juli 1920.

¹⁰⁶ Konstituisanje partije, Radničke novine, 3. jula 1920.

Govoreći o karakteru bosanske centrumaške opozicije, treba podvući da je i kod B. Krekića dugo vremena postojao otpor razbijanju sindikata.

Ovaj plan rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije nije uspeo, što se vidi iz stavova Sretena i Jove Jakšića u vreme likvidacije starog Pokrajinskog izvršnog odbora Partije za Bosnu, Hercegovinu i Crnu Goru.

Jovo i Sreten Jakšić bili su među 10 članova starog Pokrajinskog Izvršnog odbora Partije koji su na sastanku sazvanom u vezi likvidacije ovog odbora 7. jula 1920. »učinili svoje primedbe s obzirom na novostvorenu situaciju u Partiji posle Vukovarskog kongresa, zatim su konstatovali sadanje i pređašnje stanje bosanskog dela naše Partije i istakli svoje uverenje da nova situacija koja prilikama u bosanskom delu Partije nije izazvana, neće biti korisna po bosanski deo Partije, zatim su izjavili **da se u interesu jedinstva i partijske discipline odazivaju pozivu Centralnog partijskog** veća da predaju novoimenovanom Likvidacionom odboru sve svoje funkcije, i arhivu, i prostorije i kasu, i redakciju, i administraciju.«

»Na istoj sednici izjavio je drug Sreten Jakšić da ga čudi što je i u ovakoj situaciji a bez njegovog znanja određen od Centralnog veća za trećeg člana redakcije Glasa Slobode i za člana sekretarijata. On međutim izjavljuje da to imenovanje nema smisla i da ga ne može primiti zbog toga:

1. Što ne može pred proletarijatom nositi odgovornost za novonastalu situaciju u Partiji i za politiku s kojom se ne slaže i

2. Ako je potrebno koje sporedno lice u redakciji i sekretarijatu, na koje je mesto on imenovan, za to je lako naći druga lica.«

»Iz istih razloga drug Jova **Jakšić** izjavljuje da se ne može primiti za člana redakcije **Radničkih novina**, koje je imenovanje objavljeno usuprot njegovog prigovora kod centralnog sekretarijata partije.

Oba su druga izjavili da će, kao što se samo sobom razume, i dalje raditi u Partiji kao njeni članovi.«

Posle izjave Živote Milojkovića date u ime Centralnog partijskog veća KPJ i Likvidacionog odbora Partije za Bosnu, Hercegovinu i Crnu Goru, ovaj je odbor na osnovu pisma Centralnog veća KPJ od 25. juna 1920. preuzeo u svoje ruke sve pokrajinske partijske rukovodeće funkcije i partijsku imovinu. (Likvidacija Pokrajinskog IO Partije za Bosnu, Hercegovinu i Crnu Goru, Glas Slobode, 10. juli 1920).